GRANICE KAPITALIZMA

Polić, Nikola

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of economics Split / Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:124:967363

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

REFST - Repository of Economics faculty in Split

zir.nsk.hr

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU

EKONOMSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

GRANICE KAPITALIZMA

Mentor:

prof.dr.sc. Zlatan Reić

Student:

Nikola Polić

Split, rujan 2019.

SADRŽAJ

1. **UVOD** **4**
2. **POSLIJE MENE; NIŠTA** **5**
3. **PRVI PUT KAO TRAGEDIJA, DRUGI PUT KAO KAPITALIZAM** **13**
4. **POSLIJE MENE; JA** **23**
5. **JA ŽIVIM U KRUZIMA KOJI SE ŠIRE** **28**
6. **ZAKLJUČAK** **36**

LITERATURA **38**

SAŽETAK **39**

SUMMARY **39**

„Nije represivan automobil, ni televizijski aparat, ni patenti za kućanstvo, nego su to automobil, televizija, patentni, koji, proizvedeni u skladu sa zahtjevima razmjene što donose profite, postaju dio vlastite egzistencije ljudi, njihove vlastite „aktualizacije“. Tako oni na tržištu moraju kupovati bitni dio vlastite egzistencije; ta egzistencija jest realizacija kapitala. Goli klasni interes gradi nesigurne i zastarjele automobile i putem njih pospješuje destruktivnu energiju; klasni interes unajmljuje sredstva masovne komunikacije za oglašavanje nasilja i gluposti za stvaranje zarobljenog slušateljstva. Čineći to, gospodari samoslušaju zahtjeve publike, mase; famozni zakon ponude i potražnje uspostava harmoniju između vladara i onih kojima se vlada. Ta hramonija je doista prethodno uspostavljena utoliko što su gospodari kreirali publiku koja traži njihove proizvode. Ona ih traži to upornije ako u njima i putem njih, može opustiti svoju frustraciju i agresivnost, što rezultira iz frustracije. Samoodređenje, autonomija individuuma potvrđuje se u pravu da juri svojim automobilom, da rukuje svojim moćnim oruđem, da kupuje pušku, da priopći masovnom slušateljstvu svoje mišljenje, kako god da je ignorantsko agresivno. Organizirani kapitalizam je u nenadmašenim razmjerima sublimirao frustraciju i primarnu agresivnost i okrenuo ih u društveno produktivnu upotrebu – u nenadmašenim razmjerima ne na osnovu količine nasilja nego svojom sposobnošću da proizvede dalekosežno zadovoljstvo i zadovoljenje, da reproducira „dobrovoljno sužanjstvo“. Zacijelo frustracija, nesreća i mučnina ostaju baza te sublimacije, ali produktivnost i brutalna moć sistema još uvijek dobro upravljaju bazom. Ostvarenja opravdavaju sistem gospodovanja. Postojeće vrednote postaju vlastite vrednote ljudi: adaptacija se pretvara u sposobnost, autonomiju, a izbor između društvenih nužnosti pojavljuje se kao sloboda. U tom smislu eksploatacija što se nastavlja nije samo skrivena iza tehnologijskog vela nego je stvarno „preoblikovana“. Kapitalistički proizvodni odnosi su odgovorni ne samo za sužanjstvo i rad nego, također, za veću sreću i zabavu, dostupne većini stanovništva – i oni pružaju više dobara nego prije.“[1]

[1] Marcuse, H. (1972): Kraj utopije; Esej o oslobođenju, Stvarnost, Zagreb, str. 143.

1. UVOD

Od Arhimeda do Nietzschea, preko teorije skupova s kraja 19. stoljeća, krugovi su označavali povratak, cjelinu, prostor i granice. Ono što navodi na razmišljanje i predstavlja jedan od povoda rada, svakako jest Lukrecijeva[2] misao o granicama svemira. Granica ne označava kraj, ona dijeli prostor na dva dijela. U takvome se ogleda problem antropocentrizma i ljudskog šovinizma gdje se odvajuju diskursni elementi *realnog* i onostranog. Takvo što zapada u još veće probleme ukoliko je prožeto ideologijom. Ovaj rad propituje kapitalizam, opisuje neke njegove modele, načine proizvodnje kapitalizma, upozorava na probleme koji iz takvog razmišljanja proizlaze. Prvo poglavlje opisuje problematiku kapitalističke realnosti, opisuje kapitalistički fenomen *suviška realnosti* gdje je *lakše zamisliti kraj svijeta nego li kraj kapitalizma*, upozorava na opasnost refleksnog razmišljanja i inverziju kojom se, unutar kapitalizma, čini da svatko od nas posjeduje slobodu i mogućnost izbora. Drugi dio rada jest *postmodernistički kolaž* sentence da se povijest ponavlja dva puta. Opisuje se model nastanka kapitalističkog sustava proizvodnje, upozorava na pojavnost *društveno odgovornog poslovanja* te opisuju određeni suvremeni modeli održavanja kapitalizma. U trećem poglavlju koje kao i prvo poglavlje, temu pronalazi u govoru vladara, kakvog predstavlja Neron ili Luj XV., opisuje se problem, gdje nakon propadanja kapitalističkog sustava proizvodnje, odnosno nakon pojavnosti ekonomske krize, rješenje se pronalazi u još kapitalizma. Četvrto poglavlje je prvi stih Rilkeove[3] pjesme. Ono predstavlja simbolizaciju kapitalističkog sustava proizvodnje i kroz Marxova razmatranja opisuje uzroke i načine stvaranja i proširenja krugova kapitalističkog sustava proizvodnje.

Kapitalizam se više no ikada, u 200 godišnjoj formi održavanja, nalazi u problemima. Osnovni model proizvodnje viška vrijednosti, snižavanja troškova proizvodnje, bezpoštedne kolonizacije, ratova i potrage za novim tržištima približavaju se kraju. Kao takvim, kapitalizam predstavlja tek dio unutar historijskog materijalizma koji je bio nužan za razvoj te koji će se, jednako, preobraziti u novi oblik društva. *Danse Macabre* suvremenog društva privodi se kraju, a mogućnost rješenja se ne može pronaći unutar sustava iz kojeg je problem i proizašao. Ukoliko se takvo što ne shvati, kapitalizam bi mogao posljednji put preživjeti, spasivši sebe, tako što će ukinuti svijet.

[2] Lukrecije (latinski Titus Lucretius Carus [ti'tus lu:kre:'ti·us ka:'rus]), rimski pjesnik i filozof (Rim, 96. pr. Kr. – Rim, 55. pr. Kr.). Lukrecije je razmatrao je li svemir beskonačan ili posjeduje kraj. Odgovor na takvo što pronašo je u bacanju koplja. Ukoliko se koplje nikada ne zaustavi, tada svemir ne posjeduje kraj. Ukoliko koplje udari u granicu, u određeni zid svemira, takvo što ne označava njegov kraj zbog toga što postoji nešto iza toga, što ga je zaustavilo.

[3] Rainer Maria Rilke (1875. - 1926.), austrijski pjesnik.

2. POSLIJE MENE; NIŠTA

Umjetnost Giorgia de Chirica[4] predstavlja početak realizma koji prelazi realnost. Konture su pravilne, dimenzionalne, zbiljne, ekspozicija u punini, ali i ono što se zaboravlja kao binarnost elemenata, umjetnost de Chirica u jednakom je odnosu ispunjena i sjenom. Radnja je statična, ali prepuna dinamičnosti, motivi zbiljni, posloženi, često, posloženi nepovezano, što čini takvo što mističnim, elementi su zbiljski, postoje kao elementi u prostoru, prazni gradovi, skulptura, promatrači, sve je izrečeno, realno, vidno, ali pitanje jest; zar upravo tada ne bi trebalo spoznati sliku takvog djela, sve je određeno ne ostavlja se prostor mašti jer odiše realnošću, unatoč tomu, što određeni elementi su nepovezano povezani, oni su ipak, realni, zbiljski. Ono što je zanimljivo, da takva realnost iskače, kao da će se upravo sada, dok se djelo promatra, kao da će se nešto dogoditi, kao da će netko proći tom napuštenom ulicom, tim praznim trgom, kao da će promatrači, se razići. No, ništa se ne odvija. Nepodnošljivost radnje, karakterizira de Chirica, jer nepodnošljivost proizvodi strah, nelagodu, nervozu, nesigurnost, shizofreniju, ono što se naziva kafkijanski element[5]. Također, u pogledu realizma Hegel je „vjerojatno prvi artikulirao *kašnjenje* koje konstituira interpretaciju: interpretacija uvijek dolazi prekasno, sa stanovitim zakašnjenjme, kada se događaj koji treba interpretirati već ponavlja; događaj ne može biti ozakonjen već pri svom prvom pojavljivanju.“[6] Postavlja se pitanje realizma, što ne predstavlja predmet ovoga rada, no potrebno je promisliti, o kapitalističkom realizmu, odnosno o realizmu unutar kapitalizma. Potiče se na mobilizaciju života, koja u svojim temeljima ne pronalazi razloge i potrebu za životom, već medij za proizvodnju kapitalizma. Mark Fisher razmatrajući T.S. Eliotov esej „Tradicija individualnog talenta“ opisuje realizam bez očiju, odnosno *ikonički* status kapitalizma:

„Tradicija ne vrijedi ništa kada se više ne osporava ni modificira. Kultura koja se samo čuva uopće nije kultura. Sudbina Picassove Guernice – nekad urlika uznemirenosti i ogorčenja protiv fašističkih zločina, a danas visi na zidu – u filmu je primjer toga. Kao i njenom prostoru za izlaganje u Batterseau, toj se slici pridaje ››ikonički‹‹ status samo kada je lišena bilo kakve moguće svrhe ili konteksta. Nijedan objekt kulture ne može zadržati svoju moć kada više nema očiju koje bi ga gledale.“[7]

[4] De Chirico [~ ki:'riko], Giorgio, talijanski slikar (Volos, Grčka, 10. VII. 1888 – Rim, 19. XI. 1978)
[5] Najzačudnija iracionalna zbivanja smještena u suvremenu građansku svakidašnjicu
[6] Žižek, S. (2002): Sublimni objekt ideologije, Arkzin, Zagreb, str. 92.
[7] Fisher, M. (2011): Kapitalistički realizam: zar nema alternative?, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 13.

Proizvod koji se (samo) proizvodi ne može se shvatiti kao proizvod, pa čak i kada se inducira potražnja. Takav proizvod predstavlja proizvod kapitalizma koji se pronalazi unutar profita, a ne proizvod proizašao iz društva. Za kratko je u tom pogledu potrebno dodati, kako su čovjekove potrebe ograničene, dok su želje neograničene i u takvome se pronalazi misao industrije kulture[8]. Kao kod Picassove Guernice, proizvodnji se pridaje ››ikonički‹‹ status samo kada je lišena bilo kakve moguće svrhe ili konteksta. Takvo što prisutno je unutar suvremenog društva; odnosno dolazi do pojave društva bez *odgovornosti* koje je lišeno bilo kakvog smisla, koje se pronalazi unutar ispraznog trajanja. Takvo što se ogleda u pogledu sklapanja investicija, nematerijalnog znanja, područje usluga koje prelaze dimenzije materijalnoga. Fisher takvo što opisuje kroz pojavnost modela *potrošač –gledatelj* gdje je svaki oblik razmišljanja sveden kroz takav model, a ono što definira kao Kapitalizam *su uvjerenja na razini rituala i simboličke razrade.* Fisher opisuje suvremenog potrošača-gledatelja kao onoga koji se *probija kroz ruševine i relikvije*[9]. Kao u umjetnosti de Chirica suvremeni čovjek se probija kroz „ ruševine i relikvije“ realizma kojeg sada predstavlja kapitalistički sustav proizvodnje. Takvo što su obilježja postmodernističkog kapitalizma, vječito kolebanje, *vječito podne i vječita noć*, to je prostor gdje su svi označeni krivima i gdje nitko nije kriv, gdje se život predstavlja kao prolaznosti i lakoća postojanja, a jednako se suprostavljaju historijski antagonizmi ličnosti *heroja i mučenika*.

U knjizi *Filozofija rada*, Lars Fr.H. Svendsen citira Herberta Spencera tijekom govora 1882. u New Yorku, koji je upozorio Amerikance na ono što se može nazvati *jednodimenzionalnost sustava,* koji za posljedicu pronalazi robni odnos:

„Isključiva posvećenost radu rezultira gubitkom užitka u zabavi, a kad opuštanje postane imperativ, život izblijedi jer se ne bavimo svojom jedinom zanimacijom- poslom.“[10]

Dokolica je preuzela konture posla, slobodno vrijeme se planira, razrađuje, provode se cost-benefit analize, ali jednako je *dosada* postala atribut suvremenog života, te se rad postavlja kao temeljni antagonizam. Postavlja se pitanje; zar bi čovjek postojao ukoliko ne bi radio; kada ne bi bio uposlen, odnosno diskursno kada ne bi *imao posao*[11]? Bez upošljivosti gubi se smisao, ispada se iz diskursa, razvijaju se s vremenom patološki oblici. Tržište rada na takvo što odgovara kako je potrebno biti fleksibilan, odnosno prihvatiti svaki posao, posao je postao

[8] Pojam kojeg iznose Adorno i Horkheimer kao poglavlje u knjizi Dijalektika prosvjetiteljstva
[9] Fisher, M. (2011): Kapitalistički realizam: zar nema alternative?, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 15.
[10] Svendsen, Fr., H., L. (2012): Filozofija rada, TIM press, Zagreb, str. 92.
[11] Fraza *imati posao* kroz razmatranje onoga što je Fromm shaćao kao Imati ili biti, pokazuje u kolikoj mjeri je jezik, odnosno komunikacija prožeta imanjem, a takvo što se prenosi i na djelovanje

dio osobnosti, on predstavlja život, on određuje naše aktivnosti, naš vokabular. Ono što je simptomatično jest, za kratko je potrebno nadodati, kako je kapitalizam preuzeo rad kao proizvod, odnosno kapitalizam je proizveo rad, često u mjeri sinonimnosti. Takav diskurs označava da rad predstavlja kapitalizam, a kapitalizam predstavlja rad. Ovdje se zaboravlja na dimenziju da rad proizlazi zbog čovjeka i iz čovjeka, te se kapitalizam predstavlja kao tvorac rada. Takvo što se ogleda ponajviše u konkurentskoj borbi studenata za usvajanjem, kako bi kroz element konkurentnosti kakvog predstavlja obrazovanje, postali konkurentniji na tržištu rada, odnosno kako bi ih poslodavac brže i pod kvalitetnijim uvijetima uposlio.

Lakše je zamisliti kraj svijeta nego kraj kapitalizma. Tako glasi prvo poglavlje knjige *Kapitalistički realizam* Marka Fishera. On se poziva na riječi: „koje se pripisuju Fredricu Jamesonu i Slavoju Žižeku da je lakše zamisliti kraj svijeta nego kraj kapitalizma. Ta krilatica zahvaća upravo ono što mislim pod ››kapitalističkim realizmom‹‹: raširenі predosjećaj da ne samo da je kapitalizam jedini održivi politički i ekonomski sustav već i da je danas nemoguće čak i *zamisliti* neku njegovu suvislu alternativu. Nekad su distopijski filmovi i romani bili vježbe za takve činove imaginacije- katastrofe koje su oslikavali ponašale su se kao narativne izlike za pojavu različitih načina života.“[12] To je takav sustav koji je označen sa istinom, pred kojim ne postoji ono što Heraklit razmatra, kao da nikada ne bismo spoznali pravdu, ukoliko ne bi postojala nepravda[13]. Takvo što je simptomatično za svaki ideološki sustav koji se uzima kao datost, gdje ne postoji nepravda kapitalizma, gdje ne postoji niti pravda jer takav sustav štoviše niti sudi niti je osuđen, to je takva problematika ispraznog trajanja gdje se svaki oblik nepravilnosti razmatra kao problem pojedinca jednako kao što se unutar partije takvo što označavalo kao *zastranjivanje.*

Fisher opisuje: „Slogan kojim se služi televizijska emisija Big Brother- ››Vi odlučujete‹‹- savršeno zahvaća obrazac kontrole pomoću povratne veze koja je, prema Baudrillardu, zamijenila stare centralizirane oblike moći. Mi sami zauzimamo prazno sjedalo moći iznoseći svoje reakcije telefoniranjem i klikom. Televizijski Big Brother istisnuo je Orwellova Velikog Brata. Mi publika nismo podvrgnuti moći koja dolazi izvana; nego smo integrirani u kolanje kontrole kojoj su naše želje i preferencije jedina briga – međutim te nam se želje i preferencije vraćaju, ne više kao naše, već kao želja velikoga Drugog.“[14]

[12] Fisher, M. (2011): Kapitalistički realizam: zar nema alternative?, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 10-11.
[13] Kalin, B. (1999): Povijest filozofije, Školska knjiga, Zagreb, str. 241.
[14] Fisher, M. (2011): Kapitalistički realizam: zar nema alternative?, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 11.

Upravo u tome se pronalazi, kako je Jacques Rancière, naslovio knjigu: *mržnja demokracije*. Zbog toga svaki pokušaj razmatranja alternativnog se dokida jer svaki takav pokušaj predstavlja negaciju slobode, prava izbora, svega što kapitalistička utrka omogućuje kao tržišne slobode, teži se na zadovoljenju ljudskih želja po principu demokracije, teži se pozitivnoj diskriminaciji kao sustavu nagrađivanja 'najboljih' ponovno kroz model demokracije, simptomatično jest da ljudi hoće raditi i za to biti plaćeni. Horkheimer opisuje takvu *inverziju poštivanja: „*Proizvodni se rad, manuelni ili intelektualni, poštuje; on je zaista jedini usvojeni način življenja, i svako zanimanje, bavljenje u cilju onog što konačno donosi dohodak, naziva se proizvodnim.“[15] Dakle takve pojavnosti su napad na individualnost, na slobodu i čovjekova prava koji su neotuđivi, u kojemu svaki čovjek sudjeluje, takav izraz predstavlja i demokracija, unatoč tomu što suvremeni svijet obiluje savjetima, priručnicima, *ne potrebno* je govoriti o tokovima internteskih pretraživanja ili tokovima kapitala. Suvremeni kapitalizam postmodernistički je preuzeo elemente filozofije u pogledu egzistencijalizma, apsurdnosti, eudajmonije i elemente psihologije u pogledu psihoanalitčkog razvoja. *Citius, Altius, Fortius* danas izgleda kao poziv na seks, laku zaradu i brzi automobil. Dolazi do *kapitalističke inverzije* jer takvo što ne označava *ratio* kao ostvaraj već je riječ o refleksima kao načinu djelovanja modernog čovjeka, kako je opisivao Horkheimer, gdje kaže:

„Upravo kao što cijeli život danas teži sve više da se podvrgne racionalizaciji i planiranju, tako život svakog individuuma, uključujući njegove najskrivenije podsticaje, koji su ranije sačinjavali njegovo privatno područje, mora sada uzeti u obzir zahtjeve racionalizacije i planiranja: samoodržavanje individuuma pretpostavlja njegovo prilagođenje zahtjevima za održavanje sustava. On više ne može izbjeći sustav (...)“[16]

Horkheimer nastavlja, nadalje, ono što se prethodno opisalo: „za prosječna čovjeka samoodržanje je postalo ovisno o brzini njegovih refleksa. Sam um postaje istovjetan s tom sposobnošću prilagođivanja.“[17] Ovdje je potrebno naglasiti ono što Horkheimer shvaća, a to je da se više, ne može, izbjeći sustav. Na takav način, lakše je shvatiti kraj svijeta, nego kraj kapitalizma. Takvo što se i odvija kroz zdravstvena upozorenja, globalnog zagrijavanja planeta, onečišćenje voda, nuklearnog rata, ekoloških katastrofa, masovnih ubojstava i dječijeg rada. Problematika jest da ono što je predstavljeno kao „››alternativno‹‹ i ››neovisno‹‹

[15] Horkheimer, M. (1989): Pomračenje uma, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 46.
[16] Ibid, str. 100.
[17] Ibid, str. 102.

ne označuje nešto izvan *mainstream* kulture; umjesto toga, one su stilovi, ustvari pravi dominantni stilovi, unutar *mainstreama*.“[18]

Kapitalizam posjeduje kafkijanski element; proizvodi ga i uzima ga za osnovu. Fisher opisuje takvo što:

„Potraga za dosizanjem krajnjeg autoriteta koji će konačno razriješiti službeni status K-a može nikad ne završiti, jer se veliki Drugi sam po sebi ne može susresti: postoje samo činovnici, više ili manje neprijateljski raspoloženi, koji se bave postupcima interpretacije namjera velikoga Drugog. A veliki Drugi su svi ti postupci interpretacije, ta odgađanja odgovornosti.“[19]

Odnosno dolazi do *suviška realnosti*, rastvaranja čvrstih ideoloških premisa u razvojačenje individualizma. Takvo što se može opisati šalom iz komunističkog bloka, gdje se tumači kako se *prije* znalo tko laže, dok danas se takvo što ne zna ili nekada *nisam smio reći ništa protiv politike jer bi imao problema, a danas mogu govoriti što me god volja* i problemi ostaju. Na takav način demokracija izgleda kao prekid robnog odnosa, individua poprima vrijednost, izgleda kao da se nešto i njega pita, dolazi do, onoga što se aksiomski pogrešno pripisuje komunizmu kroz pojavnost *kako ne možemo svi biti jednaki*, dolazi do jednačenja po glasu. Marx, takvo što, je opisao, kako na takav način i *neplaćeni rad izgleda plaćeno*[20], objašnjava i upozorova kroz misao:

„Proizvodite svjesno, kao ljudi, ne kao raspršeni atomi i neodrživih suprotnosti. Međutim, sve dotle dok vi napstavite da proizvodite na dosadašnji nesvjestan, nepromišljen način, koji je prepušten vladavini slučaja, sve dotle će ostati i krize; a svaka slijedeća mora postati još univerzalnija, dakle, gora nego prethodna, mora osiromašiti veći broj kapitalista i u povećanoj proporciji umnožiti broj klase koja živi od samog rada – dakle- mora očigledno povećati masu radnika koje treba uposliti, taj glavni problem naših ekonomista i napokon izazvati socijalnu revoluciju, o kakvoj školska mudrost ekonomista ne može ni da sanja.“[21]

[18] Fisher, M. (2011): Kapitalistički realizam: zar nema alternative?, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 22.
[19] Ibid, str. 87.
[20] Marx, K. (2009): Nadnica, cijena, profit, Izvori, Zagreb, str. 68.
[21] Marx, K., Engels, F. (1985): Rani radovi, Naprijed, Zagreb, str. 125.

Pojavnost subjekta za kojeg se pretpostavlja da zna ovdje se koristi kao element bez trećega[22], odnosno onostrani objekt (čak ne predstavlja subjekt kakvog predstavlja u religioznom odnosu Bog) koji utječe na tržišna djelovanja, danas više ne sadržava formu autoritativnosti, zbiljnosti, on je sublimiran u pojavnost tržišne mobilizacije koje Žižek opisuje kroz primjer, kojemu se dodaje vrijednost kao subjektnog sustava, ali i razmatra uloga svjesne ili samosvijesne individue:

„Počnimo sa *subjektom za kojeg se pretpostavlja da vjeruje*[MOČNIK, 1986]. Kako dolazi iz Jugoslavije – dakle iz zemlje realnog socijalizma – autor ove knjige ponukan je da uzme primjer tipičan za 'realni socijalizam' gdje, kao što je poznato, u trgovinama uvijek nečeg manjka. Naše hipotetično polazište je da na tržištu ima dovoljno toaletnog papira. Ali, iznenada i neočekivano pojave se glasine kako vlada nestašica papira. Zbog te glasine ljudi mahnito počinju kupovati zalihe i naravno, rezultat toga je stvarna nestašica toaletnog papira. Na prvi pogled to izgleda kao jednostavan mehanizam onoga što se zove *self- fulfilling prophecy* [proročanstvo koje samo sebe ispunjava], ali stvarni način na koji to funkcionira je nešto kompleksniji. Svaki od učesnika razmišlja na sljedeći način: 'Ja nisam naivan i glup, dobro znam da toaletnog papira u dućanima ima više nego dovoljno, ali vjerojatno postoje neki naivni i glupi ljudi koji vjeruju tim glasinama, koji će ih uzeti za ozbiljno i postupati u skladu s tim – manijakalno početi kupovati zalihe toalet papira i na kraju će se stvarno javiti nestašica; stoga, mada sasvim dobro znam kako ga imam dovoljno, bila bi dobra ideja da odem i nabavim zalihu...'. tu je ključna točka da taj drugi, za kojeg se pretpostavlja da naivno vjeruje, uopće ne treba postojati: kako bi proizveo efekt u realnosti dovoljno je da drugi pretpostavljaju kako on postoji. U određenom, zatvorenom mnoštvu subjekata, svaka osoba može igrati tu ulogu za sve druge – efekt će biti potpuno isti: stvarna nestašica toalet papira. Onaj koji će na kraju ostati bez njega bit će upravo onaj koji ustrajava na istini: onaj koji si govori: 'Znam da su to samo glasine, toalet papira ima više nego dovoljno', i tako i postupa...“[23]

Ovdje se nazire inverzija kapitalističkog sustava proizvodnje. On se pojavljuje kao uzrok, pa potom kao rješenje. Treba shvatiti model kapitalističkog sustava proizvodnje kroz *self-fulfilling prophecy*. Na jednakome se razvija priča o Edipu. Kroz ovakav primjer je zamjetna i teza kako su tržišta određena, odnosno podređena ljudskom duhu koji se pronalazi u egoizmu

[22] Element *Bez trećega* osmišljava autor koristeći kao temu dramu *Bez trećega* Milana Begovića. To je takav oblik odnosa u kojem treći ne postoji kao pojavnost zbiljnosti, no onostranost, takvog elementa, konotira zbiljnost

[23] Žižek, S. (2002): Sublimni objekt ideologije, Arkzin, Zagreb, str. 250.

i konkurenciji. No, kao da se zaboravlja na subjekta za kojeg znamo, na element koji utječe na djelatnosti. Dakle, kapitalizam se podmeće kao rješenje proizašlo iz ljudske naravi, a ne kao uzrok koji se postavlja pred ljudsku narav. U društvu koje se ne gradi na obrazovanju i oslobađanju od represije svijesti, takvo predstavlja bezpoštednu borbu i konkurenciju koja je predstavljena kao osnova ljudskog ponašanja. Takvo što jest pogrešan krug. Ekonomska premisa kako je neprijatelj moga neprijatelja, moj prijatelj; označava povijest kao farsu bez mogućnosti dijalektike. „Iz te bi se apstraktne faze moglo prije izvesti da svatko uzajamno sprečava afirmaciju interesa drugih i da iz tog *bellum omnium contra omnes* umjesto opće afirmacije rezultira, naprotiv, opća negacija“[24]

Ono što karakterizira suvremeni kapitalizam jest kultura bez kulture, odnosno postmodernizam, ono što se opisuje kao probijanje kroz ruševine. Takvo prorokovanje opisuje i Varoufakis na razini tržišta:

„Objašnjene Evansa- Pritcharda u vezi s nepoljuljanom vjerom pripadnika plemena Azande u magiju, proročanstva i vradžbine, ali i u nepogrešivosti njihovh svećenika, glasi: ››Pripadnici plemena Azande dolaze do zaključka, kao i mi, da proročki neuspjeh njihovih proročišta zaista zahtijeva neko objašnjenje. Toliko su, međutim, upetljani u mistične pojmove da si moraju i pomoći njima kako bi objasnili neuspjeh proročanstva proročišta. Kontradiktornost između promatranih događaja i nekog misičnog pojma tumači se u odnosu na druge, njemu srodne mistične pojmove.‹‹“[25]

Nadalje, Varoufakis piše: „Onda su, suočeni s tržištima koja ne uspijevaju apsorbirati nezaposlenost, uvjerili sami sebe da je nezaposlenost dokaz da naše društvo pati od grijeha nesavršene konkurencije, kojemu je, da bi se na pravi način suzbio, potrebna magična formula oslobađanja tržišta pomoću, na primjer, privatizacije. A ako čarolija njegova oslobađanja ne provede svoje čudo (na primjer, ako se nezaposlenost poveća, umjesto da se smanji), tada će zaključuju, biti u još većoj privatizaciji, još većem smanjenju plaća i davanja, mirovina itd. Ako ni ove vradžbine ne uspiju, tješe se mišlju da ne treba okriviti politiku štednje i privatizaciju, nego “vradžbine“ sindikata, minimalnih zarada, državnih davanja za nezaposlene i socijalnog osiguranja, koji ne dopuštaju magičnoj foruli da djeluje kako treba. Upravo kao kod proroka plemena Azadne.“[26]

[24] Marx, K. (1974): Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije, Naprijed, Zagreb, str. 53.
[25] Varoufakis, Y. (2015): Što sam rekao kćeri o ekonomiji, Sandorf: Jutarnji list, Zagreb, str. 156-157.
[26] Ibid, str. 157.

Takvo što razmatra i Žižek, pozivajući se na Kafkin *Proces* u onom dijelu gdje K. razgovara sa svećenikom:

„Ono što je, dakle 'potisnuto', nije neko tajanstveno porijeklo Zakona već sama činjenica da Zakon ne treba shvaćati kao istini, već samo kao nužan – činjenica da se radi o autoritetu bez istinitosti. Nužna strukturalna iluzija koja tjera ljude da vjeruju kako se istina može pronaći u zakonima upravo opisuje mehanizam transfera: transfer je tako pretpostavka Istine. Značenje iza glupe, traumatične, nekonzistentne činjenice Zakona. Drugim riječima 'transfer' označava začaran krug vjerovanja: razlozi zašto bi trebali vjerovati uvjerljivi su samo onima koji već vjeruju.“[27]

Iz toga proizlazi problematika kapitalizma, gdje apologeti kroz element *tragičnog junaka* ponude *tragičnu krivnju*, odnosno projiciraju vlastitost na temelju toga što kapitalizam karakteriziraju kao sustav s anomalijama, dodajući kroz, elemente pojavnosti, kao 'nužno zlo' ili koncept *There is no alternative*.

U takvom sustavu, lakše je zamisliti kraj svijeta, nego li kraj kapitalizma.

[27] Žižek, S. (2002): Sublimni objekt ideologije, Arkzin, Zagreb, str. 61-62.

3. PRVI PUT KAO TRAGEDIJA, DRUGI PUT KAO KAPITALIZAM

„›› Živimo u proturječu‹‹, zapazio je Badiou: brutalno stanje stvari, duboko neegalitarno – u kojem se cjelokupno postojanje procjenjuje samo u odnosu prema novcu – predočuje nam se kao idealno- kako bi opravdali svoj konzervatizam pristaše uspotavljenog poretka ne mogu ga zapravo nazvati idealnim ili sjajnim. Te su zato umjesto toga odlučili reći da je sve ostalo užasno. Svakako, kažu, mi možda ne živimo u stanju savršene Dobrote. Međutim sretni smo što ne živimo u stanju Zla: naša demokracija nije savršena. Ali je bolja od krvavih diktatura. Kapitalizam je nepravedan. Ali nije zločinački kao staljinizam. Mi puštamo da milijuni Afrikanaca umiru od AIDS-a, ali ne iznosimo rasističko- nacionalističke izjave kao Milošević. Mi Iračane ubijamo svojim zrakoplovima, ali im ne režemo grkljane mačetama kao što to čine oni u Ruandi, itd.“[28]

Antički Rim[29] je shvatio ono što mnogi nisu uspjeli. *Modus operadni* Rima jest ulazak na tržište. Plemenske zajednice koje su počivale na plemenskoj kulturi, razmatrale su da svakoga tko nije presijecao zadan skup vrijednosti, trebalo je dokinuti. Rimljani shvaćaju da se u proširenju tržišta, sudionike ne treba etnički očistiti, već u njima pronalaze *target market*, onaj element koji se razlikuje kulturološki, ali koji će pojavnošću sustava postati *jednodimenzionalan.* U njima pronalaze element konkurentnosti koji se označava kroz pojam ljudskog kapitala, ali i potrošača. Kolonizacija je primjer toga. Područja se osvajaju ekonomijom ponude, kada se pridobiju potrošači. Prosta usporedba jest u pogledu on je prema tebi bio loš, ja ću biti bolji, ali takvo što se označava s marginalnom koristi, točnije bit ću bolji od onoga koji je prema tebi bio loš, odnosno bit ću bolji koliko treba da bi bio bolji od onoga koji je prema tebi bio loš, odnosno bit ću loš kao i onaj koji je prema tebi bio loš, ali bolji od onoga koji je prema tebi bio loš.

Dok su društva prije rimskog društva dokidali prava tako što su dokidali život, rimsko društvo dokida pravo tako što vam omogućava rad. Rad je u takvom pogledu taj nadelement kojim se zaključuje; *pa ovo i nije tako strašno kao što sam i mislio*, a u pauzi za ručak se raspravlja pod kojim uvijetima rade kolege iz Egipta. Proizvode se ceste, vodovodi, kultura, načini proizvodnje i tako dalje, no ono što Marcuse naglašava jest pojam slobode kada govori o ugodnoj neslobodi koja je prisutna kod suvremenog kapitalizma:

[28] Fisher, M. (2011): Kapitalistički realizam: zar nema alternative?, Naklada Ljevak, Zagreb, str.
[29] Antički Rim predstavlja osnovu koja proizvodi razliku unutar modela. Zasigurno su postojala društva koja su proizvodila društvene odnose na sličan način, no takvo što koristi se ponajviše u pogledu izraza *kruha i igara*

„Poriv za više ››životnog prostora‹‹ prisutan je ne samo u internacionalnoj agresiji već također *unutar* nacije. Tu je ekspanzija u svim formama timskog rada, zajedničkog života i zabave prodrla u unutarnji prostor privatnosti i praktično je eleminirala mogućnost takve izolacije u kojoj pojedinac, povučen u samog sebe, može misliti, pitati i nalaziti. Ta vrsta privatnosti – jedina okolnost koja, na osnovi zadovoljenih vitalnih potreba, može dati smisao slobodi i neovisnosti misli – odavno je već postala najskuplja roba, dostupna samo veoma bogatima (koji se njom ne koriste) i u tom pogledu kultura pokazuje svoje feudalno porijeklo i ograničenost. Ona može postati demokratska samo ukidanjem masovne demokracije, tj. ako društvo uspije u ponovnu uspostavljanju prerogativa privatnosti pružajući ih svima i štiteći ih za svakoga. Uskraćenju slobode, čak mogućnosti slobode, korespondira pružanje takvih sloboda koje ojačavaju represiju. Zastrašujuće je u kolioj mjeri je stanovništvu dozvoljeno da narušava mir gdje još ima mira i tišine, da bude gadno i da zagađuje stvari, da izlučuje familijarnosti, da se ogrešuje o dobru formu. Zastrašujuće je zato što izražava dozvoljene i čak organizirane napore da se odbaci onaj drugi u njegovim vlastitim pravima, da se spriječi autonomija čak i u malim rezervatima egzistiranja. U prekomjerno razvijenim zemljama sve veći dio stanovništva postaje ogroman zarobljeni auditorij – zarobljen ne od totalitarnog režima, već slobodama građana čija sredstva razonode i uzdizanja prisiljvaju i onog drugog da sudjeluje u njihovim zvukovima, prizorima i mirisima.“[30]

Ovdje dolazi do paradoksa društvenosti, gdje društvenost ne predstavlja pojavnost proizašlu iz društva, već se proizvodi kao dio kapitalističkog sustava proizvodnje. Zbog toga je pogrešno jednačiti društvenost kao pojavu koja proizvodi ugodnu neslobodu i pojma društvenosti kao skupa razvijenih individua. Marcuse nastavlja:

„Može li društvo koje je nesposobno da zaštiti privatnost pojedinca čak unutar njegova četiri zida polagati pravo na to da respektira individuum i da je slobodno društvo? Bez sumnje je slobodno društvo određeno s više dostignuća i s ostvarenjima fundamentalnijim od privatne autonomije. Pa ipak, odsustvo te autonomije zadire u temelje čak i najuglednijih institucija ekonosmke i političke slobode time što je osporava u enjezinim skrivenim korijenima.“[31]

Ovdje se također pojavljuje subjekt za kojega znamo; odnosno sustav koji je postao subjektom. Društvenost nije element proizašao kao skup individua, već element koji je postao

[30] Marcuse, H. (1968): Čovjek jedne dimenzije, V. Masleša, Sarajevo, str. 225-226.
[31] Ibid.

živim subjektom, onaj dio koji isključuje iz diskursa, s kojim je potrebno se uskladiti kako bi postali dio društva. Na jednak način se odnosi i tržište kao sustav, zakonodavstvo i tako dalje.

Ono što Rimljani nisu shvaćali, a što kapitalizam shvaća jest pojam samodostatnosti. Rimljani su usavršili kapitalističko društvo i pogrešno je shvatiti da su propali zbog orgija i građanskih ratova ili zbog pojavnosti kršćanstva. Rimljani su propali jer nisu shvatili kako sustav posjeduje granice, odnosno, shvatili da sustav treba ukidanje kako bi opstao, da treba negirati samoga sebe, kako bi proizvodio samoga sebe. Tada se povijest ponavlja i dolazi se do društva u vremenu Marxa koje odnose pronalazi u odnosima iz vremena plemenske kulture. Marx opisuje bijedu kapitalističkog načina proizvodnje i građansko društvo koje je iz takvoga proizašlo. Vlasnik proizvodnih sredstava se postavlja kao nekada plemenski čovjek[32]. Takvo što se nadopunjuje Malthusovom teorijom stanovništva:

„Što se tiče pauperizma općenito, on je prema Malthusovoj teoriji vječni zakon prirode: ‹‹Budući da stanovništvo neprestano teži da nadmaši sredstva za izdržavanje, onda je dobročinstvo glupost, javno ohrabrivanje bijede. Stoga država ne može učiniti ništa, nego bijedu prepustiti svojoj sudbini, a najviše što može učiniti je to, da olakša smrt bijednika!›› S tom čovjekoljubivom teorijom engleski parlament povezuje shvaćanje, da je pauperizam bijeda radnika za koju su oni sami krivi, da ga stoga ne treba smatrati nesrećom nego ga naprotiv treba suzbijati, kažnjavati kao zločin.“[33]

Na jednak način se postavlja i suvremeni kapitalizam koji jest uzrok, ali se podmeće kao rješenje problema. Takvo što se očitava kod problema siromaštva do dječjeg rada gdje se tumači kako, da takav sustav ne postoji, kako bi ti ljudi umrli zbog nedostata egzistencijalnih sredstava, te su zbog toga i djeca u položaju da im je potrebno raditi, odnosno, poslodavac, ovdje se postavlja kao figura oca koji pomaže. *To cut a long story short,* dolazimo do suvremene *postideološke izmaglice*. Suvremeni kapitalizam se postavlja poput antičkog Rima. On shvaća rimske premise i proširuje ih. Takvo što se pronalazi u pogledu neologizma; društveno odgovornog ponašanja. Društevno odgovorno ponašanje govori: *Mi smo tu zbog vas* i velika kartonska konstrukcija nasmiješenog najamnog radnika u bojama koje nisu u vidnom spektru, smiješak silnosti, sretna djeca i prepune ruke različitih roba. Pa onda, svakojaka viseća čuda od kojih gubite oči u dvostrukom smislu (opasne su po oči; fizički i misaono) koja deklariraju: najbolja cijena, najbolji omjer novca, vremena i usluge, akcija,

[32] Ovome je potrebno pridodati element dijalektike koja čini takav sustav snošljivim, ali u jednak trenutak shvatiti kako određeni društveni odnosi se proizvode u različitim vremenima
[33] Marx, K., Engels, F. (1985): Rani radovi, Naprijed, Zagreb, str. 174.

povoljno, *relativizacija* u postotcima, glazba u kojoj ne postoji razlika kada u zatvoru Guantanamo[34], koji je još uvijek u funkciji, puštaju hitove grupe Metallica kao sredstvo mučenja ili askezativnog dolaska do istine, ili kada u trgovačkom centru tokom radnog vremena, koje se, paradoksalno, produžilo u pogledu jednog dana koji još uvijek traje dvadeset i četiri sata i u pogledu tjedna koji je sačinjen od sedam dana, puštaju hitove popularne glazbe kao sredstvo kupnje ili neformalnog užitka u glazbi. Prostori za odmor radnika, ukoliko su tolike sreće, a takva sreća jest oksimoron, jer kao što ranije se iznijelo; dojam jest kako ovo sve i nije tako loše, odnosno i neplaćeni rad izgleda plaćen, prostori za radnike urešeni su kuhinjama, radnik se osjeća kao kod kuće jer zapravo veliki dio dana i nalazi se na poslu, tu je još topli obrok, ukoliko je takve sreće, stvarno je našao dobar posao, ima i službeni mobitel i automobil, pa u takvim prostorijama za odmor postoji i televizor i kauči i svakojaka čudesa animacije kako se ne bi upitalo u postanak svete matere crkve, odnosno kako ne bi se upitalo pitanje koje označava početak apsurda, a to je pitanje: zašto. Ponovno se dolazi do elementa u kojem kapitalizma svoju tragičnu krivnju prebacuje na čovjeka, a čovjek sada shvaća da ipak nije tako kao što je mislio, nisu oni loši, *ja sam si tako umislio zbog toga i toga i onaj tip u večernjoj seriji je bio u pravu, shvaćam da nije tako*, ipak su oni *goodfellas*[35].

Feudalizam prestaje kada se rad počeo mjeriti, odnosno kada su se počeli razmatriti proizvodni faktori, odnosno došlo je do podjele na zemlju, kapital i rad. Vlasnici zemlje rekli su: mi *imamo dosta vune, koja se dobro prodaje, ekipa više nam ne trebate*. Kmetovi su postali slobodni, što god da to u ovom trenutku značilo, također taj moment označava i početak razbojništva, nasilja, početak konkurentske borbe prije samog kapitalističkog sustava kapitalističke borbe. Na takav način kapitalizam se podmeće, konkurencija je djelo povećanog broja slobodnih kmetova, nema veze s kapitalizmom, konkurencija je u osnovi svakog čovjeka, oni su prljavi i nasilini, razbojnici, *peasants* koji jedu krumpire i tako dalje. Otuda dolazi presaldumljenje, antagonizam koji do tada nije postojao koji se uzimao kao datost, koji je osiguravao ono što je temeljito, ono što se smatralo *prirodnim zakonom*[36]. Marx je takvo što razmatrao kao *carstvo nužnosti*[37]. Problematika kod Marxa jest nekozistentnost sustava u vremenu. Ono što se razmatra kao *rani Marx*, pojavnost potrebe da je potrebno ukinuti rad, do

[34] United States of America- "In God We Trust"
[35] Dobri momci (eng. Goodfellas) je kriminalistički film Martina Scorsesea iz 1990.
[36] Takav odnos je isključivao dijalektiku te ga je pogrešno shvaćati onim što je označeno kao dobro. Potrebno ga je razmatrati kao dio u toku historijskog materijalizma
[37] Marx u svome radu ostaje imanentan vremenu te rad strojeva suprostavlja radu čovjeka. Takav antagonizam jest pogrešan i upravo u njemu se može pronaći rješenje *carstva nužnosti*.

pojavnosti *kasnoga Marxa,* gdje razmatra da je rad nužnost. Aristotel, ali poslije i Kršćanstvo, razmatraju kako su postojanje robova i vladara datosti. Dakle ovdje kapitalizam prisvaja elemente onoga što se razmatra kao prirodnost, Darwinova selekcija se prihvaća, unatoč tomu što su epohe prije kapitalizma prihvaćale odnos vladar-rob, kao datost. No, uz već opisanu inverziju kapitalizma, problematika jest što priznaje dijalektički razvoj konukrentnosti, ali ne i čovjeka. Ovdje se pojavljuje ekonomija gdje se tumači kako su odnosi liberalne ekonomske misli prirodni zakoni, da ponuda i potražnja funkcionira kao gravitacija, da je konkurencija osnova trgovini, tek poslije se razvija pojam tržište, da je egoizam osnova društvenoj koristi, pa dalje uključuje pojmove slobode, demokracije, zakona i tako dalje. No, ukoliko ekonomski zakoni funkcioniraju kao prirodni zakoni, kao kada znamo uzrok i posljedicu tada zasigurno postoji mjesto na svijetu gdje se mogu izvesti pokusi, takvo mjesto ne pronalazi se u labaratorijima, već u MMF-u i financijskoj krizi. Ukoliko je ekonomija sadržava imanentne zakonitosti, tada se kriza iz 2008. godine kao i sve buduće krize jesu i mogu planirati. I zaista studentu ekonomije izgleda kao da je ekonomska misao linearna kroz stoljeća zasnovana na premisama *savršenog tržišta* koje i sami ekonomisti zagovaraju kao iluziju, ali ne iluziju koja se samodokida, već iluziju *tragičnog junaka* kapitalizma koje kapitalizam prelijeva na društvo. To su pojmovi poput minimalne plaće, jednakosti plaće, radnog vremena, poreza, pitanja proizvodnje fosilnih goriva, sindikata, štrajka, povećanje plaće, pitanje mirovina i tako dalje, sve ono što sputava poduzetnički duh, što se poslije prelijeva na pitanje zakona koji se prokazuju nemilosrdnima, pa je možda najlakše sve to probaviti, a takvo što rezultira apsorbcijom istog, jest linč prema politici i onome što predstavlja slika entiteta država.

Žižek opisuje model prebacivanja tragične krivnje kapitalizma na društvo, elemente buđenja partijske svijesti koja je prisutna u svim demokratskim sustavima zapada:

„Uzmimo za primjer poraz Francuske 1940. godine: ključ Petainova uspjeha bio je u pobjedi njegove simbolizacije traume poraza ("poraz je rezultat duge iskvarene demokratske tradicije i protudruštvenog židovskog utjecaja; kao takav, ima otrežnjavajuži učinak što nudi Francuskoj novu priliku za izgradnju svojeg društvenog tijela na novim, korporativističkim, organskim temeljima..."). "[38] Na taj način ono što je trenutak ranije bilo doživljeno kao traumatičan, neshvatljiv gubitak, postalo čitljivo i poprimilo je značenje.

Kmetovima koji su deklarativno slobodni, lutaju u potrazi za smislom jer je nestao element subjekta koji zna. Na jednak način tumači Varoufakis u knjizi *Što sam rekao kćeri o*

[38] Žižek, S. (2002): Sublimni objekt ideologije, Arkzin, Zagreb, str. 138.

ekonomiji[39]. Ti isti kmetovi se sada vraćaju na grunt na kojem su nekada živjeli, kojeg su obrađivali i od kojeg su živjeli, gdje ih čeka promijenjen ekonomski diskurs. Tržište rada ovdje je jasno gdje kaže: ekipa posla ima, primamo sve dobne kategorije, prednost imaju roditelji s velikim brojem djece, na razgovoru za posao tog i tog dana ponesite lopate i ostalo oruđe koje posjedujete, srdačno vas očekujemo. Posla ima, ali dečki ne žele raditi i moramo uvoziti strani proizvodni faktor rada. Ovdje nije riječ o tome da *onaj tko može, da će*, već o tome onaj *tko hoće, da će*. Malthusova fusnota navodi društvenu osjetiljivost pitanja pod rečenicu: Ima vas mnogo, tko neće prihvatiti taj će umrijeti. Ovako su izgledali temelji kapitalizma, temelji društva na kojem danas počivamo.

Deleuzea i Guattari tumače takvo što kroz *zapisničko društvo*: „Društvo ne počiva na razmjeni, društvo je zapisničko: ono ne razmjenjuje, nego obilježava tijela, koja su dijelovi zemlje. Vidjeli smo da režim duga izravno proizlazi iz zahtjeva toga divljeg zapisa. Dug je naime jedinica srodstva, a srodnički odnosi su sama reprezentacija. Upravo srodstvo kodira tokove žudnje i, s pomoću duga, tvori za čovjeka pamćenje riječi.“[40]

Sve više se takvo što primjećuje u pojavnosti suvremene države, koja je izgubila konture nacionalnosti i preuzela je zapisnički odnos tokova kapitalizma, odnosno društveni odnosi nisu odnosi prema čovjeku, već prema velikom Drugom:

„Država je isprva bila to apstraktno jedinstvo koje integriralo podskupove što su funkcionirali zasebno; sada je podređena polju sila čije tokove koordinira, kao izraz njihovih autonomnih odnosa dominacije i subordinacije. Više se ne ograničava na nadkodiranje zadržanih i u sebe uzdizanih teritorijalnosti, već mora konstituirati, izumiti kodove za deteritorijalizirane tokove, novca, robe i privatnog vlasništva. Više ne tvori sama od sebe vladajuću klasu ili klase: i sama je sačinjena od tih klasa koje su postale neovisne i ovlašćuju je da služi njihovoj moći i njihovim prijeporima, njihovim borbama i kompromisima s podčinjenim klasama. Ona više nije trasncendentni zakon koji upravlja fragmentima; ona mora na ovaj ili onaj način ocrtati cjelinu kojoj povjerava svoj imanentni zakon. Više nije čisti označitelj koji uređuje označene: sada se pojavljuje iza njih i ovisi o onome što znači. Više ne proizvodi nadkodirajuće jedinstvo, već je sama proizvođena u polju dekodiranih tokova. Kao mašina, više ne određuje društveni sustav, već je određena društvenim sustavom kojem je pripojena vršenjem svojih

[39] Varoufakis, Y. (2015): Što sam rekao kćeri o ekonomiji, Sandorf: Jutarnji list, Zagreb, str. 33-38.
[40] Deleuze, G., Guattari, F. (2015): Antiedip, Sandorf: Mizantrop, Zagreb, str. 173.

funkcija. Ukratko, ona je i dalje umjetna, ali postaje konkretnom, „ teži konkretiziranju“ i u isti mah se podređuje vladajućim silama.“[41]

Suvremena država služi kao međa kapitalizma. Ona više ne proizlazi kao volja gdje se zaobilaznim putevima nacionalizma i narodnih težnji ostvaruje takav okvir, država danas služi kao potreba gdje se društvo koristi kao izvor, a ono jest nesvjesna produžena ruka kapitalizma koji preuzima svaki oblik historije i djelovanja pod svoje i zbog sebe. Milan Kangrga takvo što opisuje u razgovoru za *Vreme*[42], gdje kaže kako Edip još nije posjetio Hrvatsku jer odgovor na sfinginu zagonetku je ovdje *uvijek Hrvat, a ne čovjek.* Takvo što se pronalazi unutar mnogih država. Ono što je predstavlja problem države kao okvira jest što u takvom sustavu dolazi do *institucionaliziranja društvenosti.*

Fisher tumači: „ U knjizi Tarrying with the Negative, Žižek je iznio slavni argument da je izvjesni spinozizam ideologija kasnoga kapitalizma. Žižek vjeruje da je Spinozino odbacivanje deontologije zbog etike utemeljene na konceptu zdravlja navodno ravno amoralnom afektivnom podešavanju kapitalizma. Slavni se primjer ovdje odnosi na Spinozino tumačenje mita o posrnuću čovjeka i utemeljenju Zakona. Prema Spinozinu prikazu, Bog ne osuđuje Adama zbog jedenja jabuke jer je taj postupak pogrešan; on mu kaže da ne bi trebao pojesti jabuku jer će ga ona otrovati. Za Žižeka, time se dramatizira dokraječenje funckije Oca. Neki postupak je pogrešan ne zato što Tatica tako kaže; Tatica samo kaže da je ››pogrešan‹‹ zato što će izvođenje tog postupka nama naštetiti. Prema Žiežkovu gledištu, Spinozin potez i uskraćuje utemeljenje Zakona u sadističkom činu odrezivanja (okrutni rez kastracije) i istodobno poriče neutemeljno postavljanje djelovanja u činu čiste volje u kojemu subjekt preuzima odgovornost za sve.“[43]

Na takav način, kapitalizam se postavlja kao mitsko biće, ono se sublimira[44], potrebno je odabrati, slobodna volja i slobodna činidba, ali u odnosima u kojima možete birati, između onoga što vam se nudi i slike onoga što želite. Dolazi do podvostručenja represije u pogledu i ponude i potražnje.

„Ovdje se pokazuje univerzalna tendencija kapitala, koja ga čini različitim od svih ranijih stupnjeva proizvodnje. Iako je prema samoj svojoj prirodi ograničen, on teži za univerzalnim razvitkom proizvodnih snaga i tako postaje pretpostavka novog načina proizvodnje, koji se ne

[41] Ibid, str. 208.
[42] Vreme, broj 559., 20. septembar. 2001.
[43] Fisher, M. (2011): Kapitalistički realizam: zar nema alternative?, Naklada Ljevak, Zagreb, 123-124.
[44] Sublimacija danas označava primitivne porive libida koji se preusmjeravaju na primitivne odnose masa

temlji na razvitku proizvodnih snaga s ciljem da se neko određeno stanje reproducira i u najboljem slučaju proširi, nego u kojem slobodan, nesmetan, progresivan i univerzalan razvitak proizvodnih snaga čini predpostavku društva i, dakle njegove reprodukcije; načina proizvodnje čija je jedina pretpostavka prelaženje preko polazne tačke. Ta tendencija (koju kapital ima, ali koja ujedno protivurječi njemu samom kao ograničenom obliku proizvodnje i stoga ga tjera njegovom slomu) razlikuje kapital od svih ranijih načina proizvodnje i ujedno sadrži u sebi to da je kapital postavljen kao puka prelazna faza. Svi dosadašnji oblici društva propali su uslijed razvitka bogatstva ili, što je isto, društvenih proizvodnih snaga. Zato se kod starih, koji su bili svjesni toga, bogatstvo direktno razgolićuje kao razlaganje zajednice. Feudalno uređenje, sa svoje strane, propalo je zbog gradske industrije, trgovine, moderne poljoprivrede..."[45]

Društveno odgovorno ponašanje, predstavlja kulturni ostvaraj kapitalizma nastao u svrhu produljenja kapitalističkog sustava proizvodnje po modelu historijskog razvitka antičkog svijeta. Takvo što predstavlja, pokušaj održavanja *kapitalizma s ljudskim licem* unutar zapadnog razvijenog svijeta s negacijom svijesti kako postoji moderni proleterijat u pogledu zemalja Istoka.

Milan Mesarić na početku rada *Dugoročna neodrživost tržišnog fundamentalizma i neoliberalnog kapitalizma*, citira Lestera Thurrowa:

"U tom sustavu nema nikakve zajedničke stvari, nikakvog zajedničkog cilja, za koji bi svi ljudi zajednički radili. ...Poslodavcima je cilj maksimirati svoju dobit i ako je potrebno oni će u tom cilju bezobzirno eksploatirati radnu snagu... Nigdje ne postoji obveza brinuti se za dobro drugoga čovjeka...U ideologiji kapitalizma i liberalne demokracije sloboda pojedinca ima prednost pred obvezama prema zajedničkome dobru... U tome sustavu ne postoje nikakve društvene obveze. Jedina doista relevantna dužnost jest maksimizacija dobitka putem tržišnih transakcija. Etički postulati u tome sustavu ne igraju nikakvu ulogu."[46]

Vjeran Katunarić piše u predogovoru knjizi Daga Strpića *Karl Marx i politička ekonomija Moderne*:

[45] Marx, K. (1974): Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije, Naprijed, Zagreb, str. 247.
[46]Mesarić, M. (2006). DUGOROČNA NEODRŽIVOST TRŽIŠNOG FUNDAMENTALIZMA I NEOLIBERALNOG KAPITALIZMA. *Ekonomski pregled, 57* (9-10), 603-630. Preuzeto s https://hrcak.srce.hr/8478

„...moglo bi se reći da se radi o umjetnom održavanju na životu ozbiljno bolesnog organizma, kojem međutim suvremena financijska, tehnologijska i sila ostalih "medicina" omogućuju neizvjesno dugo preživljavanje, naravno, na parazitski način. Aparatima koji velikog zombija održavaju na životu ponajprije je zadaća raskinuti vezu sa socijalnom, a potom vjerojatno, premda ne možda na deklarativan način, i liberalnom demokracijom. Ako u nekoj budućnosti samo još nekoliko postotaka glasača bude izlazilo na izbore, budući da ostali više ništa korisno ne očekuju od višestranačkog karusela pod diktatom "jednopartijskog" kapitalizma, tj. isključivo profiterske ekonomije, izbori će se i dalje, istim pravom kao i do sada, smatrati "poštenim i slobodnim"; apstinirajućim građanima (ili prevarenim podanicima?) isto bi se tako pripisivala odgovornost što tobože upropaštavaju svoju jedinu šansu (nova je Kruna, za razliku od gluposti Marije Antoanete, posve cinična) da utječu na svoje životne izglede. Međutim, iako očigledno imamo posla s totalitarnim redizajnom kapitalizma, on se još uvijek pojavljuje u blažoj varijanti od one koja bi mogla uslijediti padom "američkog carstva" koji bi za sobom povukao i EU, i nadolaskom kapitalističkog tsunamija iz zemalja ili u zemlje čija je sklonost demokraciji upitna u toj mjeri da ne podnose samostalnost nijednog od tri klasična stupa demokratske vlasti."[47]

„Tako smo stigli do ontološke definicije novca: oblik, krv, unutrašnja cirkulacija u kojoj se učvršćuje vrijednost društveno izgrađena unutar ekonosmkog sistema. I upravo se u tome sastoji totalna podređenost društva kapitalu. Radna snaga, aktivnost društva, supsumirana je unutar tog novca koji je ujedno mjera, ali istovremno je kontrola i zapovijedanje. I sama politička kasta potpuno je uronjena u taj proces i blici politike plešu po tom užetu."[48]

Prvi put kao tragedija, a drugi put kao farsa, pojavljuje se, život unutar kapitalizma. Takvi odnosi postaju virtualna realnost. U Žižekovom primjeru riječ je o animiranim filmovima, igricama, dok takvo što se može primjeniti i za Forex. Takvo što označava jedan od modela *bijega od slobode,* koji prelazi u sferu zbiljnosti i prenosi se na zbiljnost:

„Uzmimo za primjer Toma i Jerrya, mačka i miša. Obojica su izloženi zastrašujućim nesrećama: mačak dobiva batine, dinamit eksplodira u njegovu džepu, pregazi ga parni valjak, a njegovo je tijelo spljošteno poput vrpce i tome slično; ali već u sljedećoj sceni on se pojavljuje sa svojim normalnim tijelom i igra ponovno započinje – kao da posjeduje još jedno

[47] Katunarić, V. (2010): Propada li kapitalizam ili se pretvara u nešto drugo? Razmišljanja uz knjigu Daga Strpića Karl Marx i politička ekonomija Moderne. *Politička misao, 47* (4), 135-149. Preuzeto s https://hrcak.srce.hr/66494

[48] Meštrović, M. (2013): Živi Marx, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str. 38.

neuništivo tijelo. Ili uzmimo za primjer video igre u kojima doslovce imamo posla s razlikama između dvije smrti: uobičajeno pravilo takvih igara je da igrač (ili određenije, lik koji ga predstavlja u igri) posjeduje nekoliko života, obično tri; ugrožava ga neka opasnost – čudovište koje ga, na primjer, može pojesti: ako ga čudovište zgrabi, gubi život – ali ako brzo dođe do cilja, zaradi jedan ili više dodatnih života. Cijela logika takvih igara temelji se stoga na razlici između dviju smrti: između smrti u kojoj gubim jedan od svojih života i konačne smrti u kojoj gubim samu igru.“[49]

Prvi put kao tragedija, drugi put kao kapitalizam.

[49] Žižek, S. (2002): Sublimni objekt ideologije, Arkzin, Zagreb, str. 184.

4. POSLIJE MENE; JA

Simptomatično jest kako kapitalizam uspijeva se održati, unatoč svim nevoljama poput ratova, ekoloških dimenzija i ekonomskih kriza. Svaki društveno-ekonomski oblik, kada bi došao do svojih granica, prerastao bi u nešto novo. Pogrešno je misliti kako je kapitalizam opstojan, kako postoji, kako je jednak svim proteklim socio-ekonomskim epohama. Kapitalizam jest perzistentan proteklih 200 godina upravo zbog toga jer je kapitalizam uvijek i iznova nov.

Marx opisuje kako su uslovi održavanja starih načina proizvodnje nalazili se unutar granica samodostatnosti, dok buržoazija kao element kapitalističkog sustava proizvodnje, neprestano proizvodi kako on naziva *oruđa za proizvodnju*, može se reći kako buržoazija pronalazi nekada, a danas, sve više proizvodi proizvodne faktore. Buržoazija je za Marxa onaj dio koji proizvodi nesigurnost, protresa društvene odnose, u očima vlasnika proizvodnih sredstava[50] takvo što označava *perpetuum mobile*[51] i po tome se izdvaja od prošlih epoha[52] koje ne prestavljaju predmet razmatranju ekonomske znanosti zbog svoje linearnosti, zaboravljajući pri tom, historijsku nelinearnost vremena.

Marx razmatra i ono što će poprimiti izraz u drugoj polovici 20. stoljeća, što će postati predmetom istraživanja i kritike Frankfurtske škole: „Svaki čovjek spekulira s tim da drugome stvori novu potrebu, da bi ga prislio na novu žrtvu, da bi ga stavio u novu zavisnost, te da bi ga zaveo na novi način uživanja, a time na ekonomsku propast. Svatko pokušava da nad drugim stvori tuđu suštinsku snagu, da bi u tome zadovoljio svoju vlastitu, sebičnu potrebu. Stoga s masom predmeta raste carstvo tuđih bića kojima je čovjek podjarmljen, a svaki novi proizvod je nova potencija uzajamnog varanja i uzajanog pljačkanja.“[53]

Ovdje je riječ o tome da automobil više nije sredstvo prijevoza. Njime se stiče *autentično iskustvo* poput izleta, upražnjavanja obitelji, kontura koje odražavaju ego, naime automobili su postali sve veći i jači, brzine, brzine koje niti jedna cesta ili zakon ne može izdržati, prolaznosti, troška kao elementa *erosa* i *thanatosa*, slušanja glazbe i gledanja filmova, stanovanja i tako dalje. Pitanje jest i internetskih usluga koje svakodnevno se proizvode. Portali, društvene mreže i tako dalje; pogrešno je shvatiti da su takve stvari besplatne, da iza njih ne stoji *plaćanje u gotovu*. Mobilni telefon je izgubio svoju prvotnu svrhu komunikacije

[50] Pripada li zemlja nekome i odakle izvire prvotnost te pripadnosti?
[51] Trenutni društveni odnosi i ekološki problemi privode kraju kapitalistički sustava proizvodnje
[52] Marx, K. (1973): Manifest komunističke partije i drugi programski spisi, Svjetlost, Sarajevo, str. 27.
[53] Marx, K., Engels, F. (1985): Rani radovi, Naprijed, Zagreb, str. 288.

pozivom. Mobilni telefon je postao način života. U tolikoj mjeri društvo određeno brojevima, jačinom kamere, vezom na internet, korištenjem društvenih mreža i tako dalje. Mobilni telefon je danas sredstvo plaćanja, masovne komunikacije, sredstvo društvenog života, postao je, štoviše, društveni život, kroz njega se gledaju filmovi i sluša glazba, obavlja kupnja i prodaja, on je fotoalbum i predmet diskursa, on je na svakom stolu u kafiću, dvorani, učioni, on je predmet požude, predmet oplakivanja, sinonim za život. „...ono što je ranije izgledalo kao luksuz sada je postalo potrebno i takozvane luksuzne potrebe pokazuju se npr. kao nužnost za najsamonikliju i u najčišćoj prirodnoj nužnosti nastalu radinost.“[54] Ovdje nije potrebno govoriti o opasnostima korištenja mobilnih telefona. Ovdje je potrebno shvatiti količinu odnosa koji su ispunjeni automobilima, internetom, ljekovima i mobilnim telefonom i ostalim elementima požude kao što su glazba i film. *Welfare*[55] je izgubio, u osnovi ne može niti postojati jer za svoju osnovu pronalazi novac, a ne, etimološko polazište, društvo.

Smisao života, unutar granica kapitalističke proizvodnje, označava i pitanje upražnjavanja slobodnog vremena. Ne mogućnost upražnjavanja sebstva razlog pronalazi u pojačanoj društvenoj mobilizaciji. Mobilini telefoni, internet, televizija su takvi mediji koji drže angažiranima u promatranju, u upražnjavanju slobodnog vremena ne u svrhu razvoja sebe i društva već u svrhu samog postojanja robe. Ta pojavnost promatranja je izgubila dodire s kontemplacijom i pretvorila se u oblike represije. Problematiku patologije suvremenog društva ne treba tražiti u kapitalizmu kao subjektu, već u čovjeku koji je postao objekt unatoč tomu što je čovjek uvijek, kako Marx naglašava, nositelj svega. Problem jest kulturološki i psihološki, a ne kao što se shvaća, politički ili ekonomski. Jer prije Hitlerove odluke da krene u rat, postojala je patologija koju društvo nije shvatilo, poput Edipova kompleksa i kastracije u pogledu da nije postao slikar. Anatomija Nitzscheova ludila, se pronalazi, kada je djevojka odbila zaruke. Nositelji financijske krize su jednaki njima. Sve su to oblici razvijanja patoloških elemenata koje razvijeno društvo, kako Marx naglašava: *proizvodite se svjesno,* trebalo prepoznati i shvatiti, štoviše kao što se navelo, elementi sublimacije su poprimili primitivne libidne porive. Zbog toga, sve ostalo izgleda kao pitanje politike i ekonomije, a vidjelo se kako to nije slučaj.

„Subjektivno to izgleda tako da proširenje kruga proizvoda i potreba djelomično postaje dovitljiv i propračunljiv rob neljudskih, rafiniranih, neprirodnih i izmišljenih požuda –

[54] Marx, K. (1974): Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije, Naprijed, Zagreb, str. 236.
[55] socijalna država, model države koja ostvaruje ključnu ulogu u promicanju gospodarskog rasta, održanju socijalne sigurnosti građana te ispravljanju socijalnih nepravdi nastalih kao posljedica djelovanja tržišta. (Prema definiciji leksigografskog zavoda Miroslav Krleža)

privatno vlasništvo ne zna učiniti grubu potrebu ljudskom potrebom; njegov idealizam je uobraženje, samovolja, hir, i nijedan eunuh ne laska poslije svome despotu i ne pokušava da besramnijim sredstvima podražuje njegovu otupljelu sposobnost uživanja da bi lukavstvom zadobio milost, kao što to čini industrijski eunuh, proizvođač, koji laska da bi lukavstvom dobio srebrene talire, da bi izmamio zlatnike iz džepa krašćanskog ljubljenog susjeda“[56]

Poslije mene; Ja predstavlja model kapitalizma kakavim se rehabilitira: „Jeftine cijene njenih roba jesu teška artiljerija kojom ona ruši sve kineske zidove, kojom ona i najuporniju mržnju barbara protiv stranaca prisiljava na kapitulaciju. Ona prisiljava sve nacije da prihvate buržoaski način proizvodnje ako neće da propadnu; ona ih prisiljava da same kod sebe uvidu takozvanu civilizaciju, tj. da postanu buržuji. Jednom riječi ona, udešava svijet po svom vlastitom liku.“[57] Istočni blok jest propao gledajući preko zida u Berlinu i Atlantika, kako izgleda *američki san*. Zaista, postoje gumeni, čokoladni, karamela, mentol, na tisuće vrsta bombona i u takvome se postavlja kapitalizam; to je odnos prema djeci, prema psihološkim elementima koji nisu se nadišli, odnosno kapitalizam ne dozvoljava prelazak psihoseksualnu teoriju razvoja[58]. Ovdje nije riječ o tome kako je zid u Berlinu ono što se opravdava, ovdje je riječ da smisao rušenja toga zida nije bio razvoj društva, već razvoj tržišta i kapitalističkog sustava proizvodnje koji posredno razvija sliku društva. Ovdje nije riječ o tome da padom zida se dogodio Marx i svjesna proizvodnje, riječ je o proširenju tokova i reprodukcije kapitala koji tek onda stvaraju investicije koje pokreću poslove i poslovi koji upošljavaju proizvodne faktore kapitala i rada, nije riječ o radu, već o satima rada koji proizlaze iz robnog odnosa, a ne iz potrebe rada, i o kapitalu koji ne poznaje vrijednost. Ono što se pripisuje kao kulturološki problem kapitalizma, kojeg je primjetio Marx, jest što civilzacije ne proizvode kulturu, već kapitalizam kroz tokove kulturu prenosi zajedno s kapitalom i shvaća se da će se prihvaćanjem kapitala razviti i kultura jer je izgledno kako se tek u samodostatnim društvima može govoriti o kulturološkoj epohi, da tek upražnjavanje slobodnog vremena možemo se razviti kao samosvijesni pojedinci.

Marx je upozoravao na pojavnost gladi i siromaštva, zbog restriktivnosti kapitalističkog sustava proizvodnje. Upozororavao je na problem velikog broja gladnih ljudi koji su gladni zbog toga što se ne želi koristiti zemlju kao izvor hrane, već se na zemlju gleda kao na proizvodni faktor koji neće donijeti prihod. Ono što je tragično i danas da preko 800 milijuna

[56] Marx, K., Engels, F. (1985): Rani radovi, Naprijed, Zagreb, str. 289.
[57] Marx, K. (1973): Manifest komunističke partije i drugi programski spisi, Svjetlost, Sarajevo, str. 28
[58] psihoseksualni razvoj, u teoriji S. Freuda i u klas. psihoanalizi, pet faza ili razdoblja razvoja tijekom kojih ljudsko biće napreduje prema psihoseksualnoj zrelosti.

ljudi je gladno, a u 2018. godini više od 3 milijuna djece je umrlo zbog bolesti povezanih sa ishranom. Marx je pozivao na proizvodni faktor zemlje koja je neobrađena, a koju sustav proizvodnje ne želi koristiti upravo zbog održavanja istog. U svijetu se gojaznost od 1975. gotovo utrostručila. U 2016. godini više od 1,9 milijardi odraslih, 18 godina i starijih, imalo je prekomjernu težinu. Od tih je 650 milijuna pretilo[59].

Ovdje treba promisliti na bio bio hranu, organsku hranu, reciklažu i slične ekološke sfere koje su postale podloga oplođivanju kapitala i kao takve ne mogu predstavljati ono što mnogi teoretičari nazivaju kao nositeljima komunizma ili pak *zeleni komunizam*, kao što niti feminizam ne predstavlja komunizam. Razlog tomu jest što komunizam jest rušenje trenutnog kapitalističkog načina proizvodnje. Takvi oblici građanske samodostatnosti su ideološka slika borbe za prava, egoistički ciljevi samoprobitka i elementima kao što su održivi razvoj, recikliranje i razne donacije, su elementi održavanja kapitalizma, unatoč tomu što se kod takve osobe stavaraju elementi društvene aktivnosti, društvene koristi, samopotvrdnosti kao ega i samopotvdnosti kao teorema da se u kapitalističkom sustavu proizvodnje nešto može i mijenjati. Takvo što predstavlja posljednje trzaje kapitalizma u pokušajima proizvodnje viška vrijednosti. Takvo što pronalazi kada Marx govori o konzervativnom ili buržoaskom socijalizmu: „Socijalizam buržoazije sastoji se uprvo u tvrđenju da su buržuji buržuji – u interesu radničke klase.“[60] To su filteri, prava životinja, ženska prava, dodatak na odvojen život i tako dalje. Takva građansko-društvena-religijozna odgovornost se temelji na kostima milijuna mrtvih u staroj Eruropi, milijunima porobljenih i ubijenih u SAD-u i leđima milijuna kapitalističkih najamnih radnika Azije.

Ono što je problematična antropološka strana kapitalizma jest shvaćanje kako budućnost će biti bolja. Takvo što se može ogledati u teorijama dohotka i kamatne stope, ali proizlazi iz čovjeka koji upada u apsurdnost kako je tumačio Camus gdje *čovjek želi sutra, iako bi ga trebao odbiti*[61]. Takvo što otvara prostor kapitalizmu da se izrazi, kapitalizam zna kako se sačuvati i jedan od modela opisuje Žižek: „ U tom novom idealnom tipu kapitalizma bez buržoazije nekadašnja buržoazija, koja je postala nefunkcionalnom, doživljava refunckonalizaciju u obliku klase mendadžera koji dobivaju plaću- samo nova buržoazija

[59] https://www.worldhunger.org/world-child-hunger-facts/
[60] Marx, K. (1973): Manifest komunističke partije i drugi programski spisi, Svjetlost, Sarajevo, str. 53.
[61] Camus, A. (2013): Mit o Sizifu, Lektira, Kostrena, str. 26.

prima plaću, a čak i ako su njezini pripadnici vlasnici dijela tvrtke, udjele zrađuju kao dio naknade za rad (u obliku „bonusa“ za „uspješno“ upravljanje).“[62]

„Na kapitalu zasnovana proizvodnja, dakle, s jedne strane, stvara univerzalnu industriju (tj. višak rada, rad koji stvara vrijednost), a s druge strane, sistem opće eksploatacije prirodnih i ljudskih svojstava, sistem opće korisnosti, pri čemu se kao nosilac tog sistema pojavljuje isto tako sama nauka kao i sva fizička i duhovna svojstva, a izvan toga kruga društvene proizvodnje i razmjene nema ničega što bi se pojavilo kao nešto po-sebi-više, samo-za-sebe-opravdano. Tako tek kapital stvara građansko društvo i opće prisvajanje prirode, kao i prisvajanje sam društven povezanosti od strane članova društva. Otuda veliki civilizirajući utjecaj kapitala, njegova proizvodnja društvenog stupnja prema kojem svi raniji izgledaju samo kao lokalni razvoji čovječanstva i kao idolatrija prirode. Priroda tek sad postaje puki predmet za čovjeka, puka stvar korisnosti; ona prestaje da bude priznavana kao moć za sebe; a sama teorijska spoznaja njenih samostalnih zakona pojavljuje se kao lukavstvo da bi se ona potčinila ljudskim potrebama, bila ona opredmet potrošnje, bilo kao sredstvo za proizvodnju. Po toj svojoj tendenciji kapital prelazi tako preko svih nacionalnih granica i predrasuda, tako i preko obožavanja prirode i naslijeđenog, u određene granice samodovoljno ograđenog zadovoljavanja postojećih potreba i reprodukcije starog načina života. On je prema svemu tome destruktivan, on neprestano sve revolucionira, rušeći sve prepreke koje ometaju razvitak proizvodnih snaga, proširenje potreba, raznolikost proizvodnje i iskorišćavanje i razmjenu prirodnih i duhovnih snaga.“[63]

[62] Žižek, S. (2013) Godina opasnog sanjanja, Fraktura, Zagreb, str.20
[63] Marx, K. (1974): Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije, Naprijed, Zagreb, str. 150-151.

5. JA ŽIVIM U KRUZIMA KOJI SE ŠIRE

Kapitalizam uspijeva opstati proširenjem svojih krugova. Takvo što primjetno postaje i u svemiru. Kapitalizam je izašao izvan granica Zemlje, on svakodnevno traži nova tržišta. Bezpredmetno jest uspoređivati kategorije od prije 200 godina s našim vremenom. No, ono što jest problem, pronalazi se što takav način proizvodnje proizvodi društvene odnose, što se svjesno negira u ekonomskim krizama, što se temelji na proizvodnji, a ne na potrošnji koja proizlazi iz potrebe, a ne želje. Ovdje se može postaviti pitanje; o čemu bi ljudi razgovarali kada ne bi postojao element onoga što se naziva *small talk* koji za osnovu pronalazi velikog Dugog, u kojem se kapitalizam pronalazi. Fromm takvo što opisuje kada kaže da smo *potrošno gladni i proizvodno ponosni*[64].

Marx nadalje opisuje takvo što: „U trgovniskim krizama redovno se uništava veliki dio ne samo izrađenih proizvoda nego i već stvorenih proizvodnih snaga. U krizama izbija društvena epidemija koja bi svima ranijim epohama izgledala kao besmislica- epidemija prekomjerne proizvodnje. Zato što društvo ima suviše civilizacije, suviše sredstava za život, suviše industrije, suviše trgovine.“[65] Suviše kredita, može se dodati. Problematika kapitalizma jest što pronalazi tržište gdje i ne postoji te ga stvara, a vidjelo se ranije kako je to model održavanja patološkog organizma.

Varoufakis opisuje, što se može nastaviti na navedeni dio gdje se razmatralo ekonomija kao sustav proricanja: „ Zato CEO-i upadaju u paradoks proročanstva: ako svaki od njih predviđa dobra vremena, doći će dobra vremena i njihova optimistična predviđanja će se potvrditi. Ali ako proreknu loša vremena, ona će doći i potvrditi početni pesimizam. Prema tome, proročanstvo se ispunjava samo po sebi, što znači da korporativni magnati ne mogu zasnivati svoje odluke niti na znanstvenim analizama tržišta, niti na racionalnom razmišljanju.“[66] Također, potrebno je naglastiti kako kreditne agencije posluju za svoj račun. Premise su poput Zenonove aporije s kornjačom. Zapad predstavlja kornjaču dok je ono, što se naziva nerazvijenim zemljama, suvremena treća klasa, predstavlja Ahileja. Zapad je svoju prednost stekao merkantilizmom, jer je proizveo podjelu rada na *materijalnu i duhovnu*, dok se na Istok koji je prvotno bio razvijeniji, gleda kao na element spiritualizma, na europsko divljenje djelima Marka Pola. U takvoj prednosti akumulacije, prema aporiji, Ahilej nikada neće dostići kornjaču jer kada Ahilej dođe do mjesta gdje se nalazila kornjača, ona će uvijek biti ispred

[64] Fromm, E. (1986): S onu stranu okova iluzije, Naprijed, Nolit, Zagreb, str. 145.
[65] Marx, K. (1973): Manifest komunističke partije i drugi programski spisi, Svjetlost, Sarajevo, str. 30.
[66] Varoufakis, Y. (2015): Globalni Minotaur, Profil knjiga, Zagreb, str. 50-51.

njega. Dakle, navedeni elementi koje su karakterizirani kao Ahilej, nikada neće stići Zapad, no zapad im odaje priznanje njihovu ahilejsku srdžbu kakvu pronalazimo u Ilijadi. Razlog tomu što Ahilej nikada neće stići Zapad jest što Zapad poznaje njegovu petu; to su tokovi kapitala, vlasnici sredstava za proizvodnju, know-how tehnika i modeli proizvodnje kapitalizma. Kao primjer ovdje ne treba čuditi, što Pakistan i Indija posjeduju atomsku bombu, upravo u tu svrhu.

„Proizvodnja ne proizvodi samo predmet potrošnje, nego i način potrošnje, ne porizvodi je , dakle, samo objektivno nego i subjetkino. Proizvodnja, dakle, stvara potrošača“[67] Marx opisuje ono što će se pretvoriti u patologiju suvremenog društva pod pojmom konzumerizam. Pogrešno je dakle da proizvodnja reagira na potrošačeve želje i potrebe, da se, kako izučava ekonomija žele zadovoljiti takve potrebe i želje, potrošač sa svojim dohotkom, reagira na proizvodnju. On vrlo dobro poznaje da se takvo što jede s ovim umakom ili onim, da igra se u parovima, da je taj automobil prikladan za terensku vožnju, lijepi drvo i metal i tako dalje ili da će povećanjem cijene kruha, kupiti još kruha[68]. Bit jest: "... proizvodnja čovjeka kao što totalnijeg i univerzalnijeg društvenog proizvoda – (jer da bi mogao svestrano uživati on mora biti sposoban, a užitak, dakle u visokom stupnju kultiviran) – također je uvjet proizvodnje zasnovane na kapitalu.“[69] Zbog takve univerzalnosti, engleski jezik je temelj proizvodnje zasnovane na kapitalu. „A jezik je sveden tek na još jedan alat u divovskom apratu proizvodnje u modernom društvu (...). U svijetu stvari i događaja djelovanje i učinak su istisnuli značenje.“[70]

Marx nastavlja o egzistenciji proizvodnje koja je temelj kapitalistikog sustava proizvodnje: „Proizvodnja, dakle proizvodi potrošnju: 1) stvarajući materijal za nju; 2) određujući način potrošnje; 3) stvarajući u potrošaču kao potrebu one proizvode koje je tek ona stvorila kao predmet. Ona dakle, proizvodi predmet potrošnje, način potrošnje, pobudu potrošnje.“[71]

O proizvodnji govore i Deleuze i Guattari: „Stoga je sve proizvodnja: proizvodnja proizvodnji, djelovanja i trošnji; proizvodnja zabilježbi, raspodjela i referntnih točki; proizvodnja potrošnji, naslada, strahova i boli. Sve je proizvodnja jer su zabilježbe neposredno podvrgnute potrošnji, a potrošnje se neposredno nanovo proizvode.[5] To je prvi

[67] Marx, K. (1974): Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije, Naprijed, Zagreb, str. 17.
[68] Giffenov pradoks otkriva bijedu estetike kapitalizma
[69] Ibid, str. 150.
[70] Horkheimer, M. (1989): Pomračenje uma, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 29.
[71] Ibid, str. 20.

primjer procesa u značenju koje mi dajemo toj riječi: unijeti zabilježbu i potrošnju u samu proizvodnju, pretvoriti ih u proizvodnje istog procesa.[72]

Marx opisuje model očuvanja kapitalističkog sustava proizvodnje: „Otuda tendencija kapitala: 1) da neprestano povećava opseg prometa; 2) da ga na svim tačkama pretvara u proizvodnju koju vrši kapital. S druge strane, prozvodnja relativnog viška vrijednosti, tj. proizvodnja viška vrijednosti koja se temelji na povećanju i razvitku proizvodnih snaga, zahtijeva proizvodnju nove potrošnje; zahtijeva da se potrošni krug unutar prometa proširuje jednako kao ranije krug proizvodnje. Dakle, prvo, kvantitativno proširenje postojeće potrošnje; drugo, stvaranje novih potreba širenjem postojećih u sve većem krugu; treće, proizvodnju novih potreba i otkrivanje i stvaranje novih upotrebnih vrijednosti.“[73]

Na takav način negdašnje potrebe za zabavom, komunikacijom i društvom su izgubljene, ne utoliko je takvo što procesom razvoja kulture, već upravo kako je Marx opisao, a može se shvatiti kroz izraz *inducirana potrošnja* i kroz pojam *industrija kulture* kojeg su razvilil Adorno i Horkheimer. Upravo takvim potrebama koje izviru iz čovjeka samog, one više nemaju dimenziju potrebe kao društva, već potrebe kao oplodnje kapitala.

No, rezultat *tržište* je rezultat thanatosa[74]. Svatko od sudionika tržišta poznaje da može uspjeti jedino prestankom postojanja onoga drugoga upravo zbog principa kapitalističkog sustava proizvodnje. *Crni petak* pokazuje kako određeni proizvod možemo kupiti tek prestankom drugoga koji također želi takav proizvod. Konkurencija među poslodavcima nam pokazuje kako tek prestankom radnika, on može dobiti radnika. Konkurencija među proizvođačima označava kako uništenjem proizvodnog faktorora može dobiti drugi proizvodni faktor. Konkurencija općenito, poznaje kako tek uništenjem onog drugoga, može uspjeti. Takav thanatos izvire iz čovjekova postojanja te ga je potrebno sublimirati. Odgovor je li takvo postojanje inducirano ili prirodno, potrebno je potražiti unutar područja psihologije, no svakako rezultat dijalektike se ne shvaća kao promjenu načina proizvodnje, jer trenutni kapitalistički način proizvodnje ne mijenja čovjek, već kapital koji je postao subjekt. Problem, ukoliko takvo što se pronalazi unutar čovjeka, ne pronalazi rješenje u dijalektici već kapitalistički sustav takvo što preuzima kao aksiom.

[72] Deleuze, G., Guattari, F. (2015): Antiedip, Sandorf: Mizantrop, Zagreb, str. 7.
[73] Marx, K. (1974): Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije, Naprijed, Zagreb, str. 149.
[74] u grčkoj mitologiji, božanstvo kojega su se svi plašili, personifikacija Smrti; kod Freuda označava smrtni nagon koji tjera ljude da se upuštaju u rizične i destruktivne situacije i činove koji bi mogli voditi do vlastite smrti

„Prvo, ako je slobodna konkurencija srušila prepreke ranijih odnosa i načina proizvodnje, treba najprije primijetiti da je ono što je za nju bila prepreka, za ranije načine proizvodnje bilo imanentna granica u kojoj su se oni prirodno razvijali i kretali. Te su granice postale prepreke tek kad su se proizvodne snage i odnosi prometa dovoljno razvili da bi kapital kao takav mogao početi da nastupa kao regulirajući princip proizvodnje. Granice koje je on porušio bile su prepreke za njegovo kretanje, razvitak, ostvarenje. Kapital time nije nipošto ukinuo sve granice, ni sve prepreke, nego samo one granice, koje mu nisu odgovarale, koje su za njega bile prepreka.“[75] Takvo što predstavlja problem aksiomatskih sustava jer tko nije u diskursu izvan njega je. Ovdje je također riječ o tome, da svi dosadašnji historijski oblici proizvodnje su dijalektički nestali zbog kapitala. Kapitalizam zapravo se potkopava, kako Marx kaže *proizvodi svoga grobara*. Razlog tomu se pronalazi u samouništavanju kapitalizma. Kada kapitalizam dođe do granice, on ne prerasta u novi oblik društvene proizvodnje, on se svojim uništenjem ili proizvodnjom novih tržišta, on takve granice širi. Dolazi do dimenzionalnosti kapitalizma u kojem se takve granice ne prelaze, već proširuju. Na takav način vidno je kako je takav sustav neodrživ jer ne prelazi granice, već ih proširuje.

Granice kapitalizma, Deleuze i Guattari opisuju u djelu AntiEdip: „Kapitalizam, tvrdimo, istovremeno ima i nema vansku granicu: ima je, i to je shizofrenija, odnosno apsolutno dekodiranje tokova, no funkcionira samo tako što gura od sebe i otklanja tu granicu. A isto tako ima i nema unutarnje granice: ima ih u specifičnim uvjetima kapitalističke proizvodnje i prometa, odnosno u samom kapitalu, ali funkcionira samo tako što ponovno proizoizvodi i proširuje te granice na već široj osnovi. Upravo je to moć kapitalizma, da njegova aksiomatika nikad nije zasićena i uvjek je sposobna dodati nov aksiom prethodnima. Kapitalizam opisuje određeno polje imanencije i neprestano ga ispunjava. No, to je deteritorijalizirano polje određeno aksiomatikom, suprotno od teritorijalnog polja, koje je određeno primitivnim kodovima. Diferencijalni odnosi koji su takvi da ih ispunjava višak vrijednosti, odsutnost vanjskih granica koja je takva da je „ispunjena“ proširenjem unutarnjih granica, širenje protuproizvodnje u proizvodnji takvo da je ispunjeno apsorpcijom viška vrijednosti – to su tri aspekta aksiomatike imanentne kapitalizmu.“[76]

„Klasična markistička toerija imperijalizma tvrdi da se kapitalizam u svojoj imperijalističkoj fazi definira s dvije potencijalno suprostavljene tendencije. Jedna je od njih internacionalizacija proizvodnje, cirkulacije i ulaganja, a druga međusobno prožimanje

[75] Marx, K. (1974): Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije, Naprijed, Zagreb, str. 276.
[76] Deleuze, G., Guattari, F. (2015): Antiedip, Sandorf: Mizantrop, Zagreb, str. 236.

privatnog kapitala i nacije-države. Posljedica je da integrirana svjetska ekonomija sve više postaje arena za natjecanje među kapitalima, sklona poprimiti oblik geopolitičkog sukoba među državama. S tog gledišta, Prvi i Drugi svjetski rat odraz su suprostaljvenosti u srcu kapitalizma, u njegovoj imperijalističkoj fazi. Integrirana u teoretiziaciju kriznih tendencija kapitalizma, ta klasična teorija, po Callinicosovu mišljenju, nužan je instrument i za razumijevanje suvremenog svijeta. Tako on tumači i kineski bum koji je igrao važnu ulogu u preusmjeravanju globalne političke ekonomije. Kina je postala glavni dobavljač jeftinih proizvoda za SAD i ostatak naprednog kapitalističkog svijeta i ključni kupac intermedijarnih proizvoda iz Japana, Južne Koreje i EU, te sirovina s Bliskog Istoka, iz Latinsek Amerike i Afrike. Štoviše, Kina i druge istožnoazijske države, sada s njom ekonomski usko povezane, postale su osiguravatelji širenja amričkog kapitalizma. Istovremeno, Kina je također postala munjovod geopolitčkih napetosti, istisnula je Japan kao glavni objekt protekcionističke agitacije u SAD-u, te su je Pentagon i CIA identificirali kao veliku silu s kojoj će Amerika najvjerojatnije ući u rat.“[77]

Ovdje je riječ o *istočnom grijehu*, monetarnoj ljagi koja se akumulira i koja održava kapitalistički sustav proizvodnje, skriveno proizvodeći element krivnje nad svim sudionicima društveno ekonomskog života, koji kao takav postavlja element askeze i novog, još silnijeg udruženja, koji se ne pokazuje kao rezultat društvene snage već kao zbijanje redova kapitalizma, označava pojavnost prelaznost društva na pojedinca koji sada više no ikada transcedentno mijenja svijet. Zbog toga dolazi do pojavnosti terorizma, masovnih ubojstava, novih europskih diktatora...

„Kad proizvodnja postaje biopolitička, što znaći da obuhvaća sve aspekte života, kad vlast postane biopolitička, to jest kada imperativno prelazi (i pokušava se tako smjestiti) kroz sve društvene pokrete – i sve oblike života – koji proizvode vrijednost, onda se kriza definira, s kapitalističke točke gledišta, ne više samo kao poteškoće i prepreke proizvodnje i/ili prometa, više ili manje marginalne, nego kao proizvod ukupnih otpora koji se rađaju iz proizvodne aktivnosti mnoštava, koja je uvijek prekomjerna.[78]

Nastavlja Negri: „Kriza se dakle odnosi na društveni kontekst u njegovoj cjelokupnosti. Očituje se kao pomanjkanje kontrole nad proizvodnim i političkim događanjima jer ih se više ne može kontrolirati: u biopolitičkom kontekstu događaji su ustvari nepredvidljivi, krize

[77] Meštrović, M. (2013): Živi Marx, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str. 122-123.
[78] Ibid, str. 17.

neočekivane, a rađanje novog radikalno... Lenjin nam je dao, s točke gledišta analize krize, teorijske anticipacije daleko korisnije (danas, u postmoderno doba) od onog što su ikad mogli učiniti "profesori ekonomije", bilo austrijski ili sovjetski. Nacionalna država ii imperijalizam sasvim su razoružani pred tom snagom i tom nepredvidivošću mnoštvenih kretanja."[79]

Deleuze i Guattari takvo što pronalaze u tumačenju Kapitala: „Marx u Kapitalu analizira pravi razlog toga dvostrukog kretanja: s jedne strane kapitalizam može funkcionirati samo neprestano razvijajući subjektivnu bit apstraktnog bogatstva, proizvodnju radi proizvodnje same, odnosno "proizvodnju kao cilj u sebi, apsolutni razvoj društven produktivnosti rada"; no, s druge strane i istovremeno on to može činiti samo u okviru vlatitoga ograničenog cilja, kao određeni način proizvodnje, "proizvodnja kapital", "samooplođivanje kapitala."[80]

Problematika jest u proizvodnji potrošnje u pogledu induciranja potrošnje, jest što je svaki oblik postao ono što nam treba. Što se svakim oblikom proizvodnje identificiramo, što je došlo do *općeg opredmećivanja kroz opredmećivanje*: „Nijedan kapital ne može izdržati konkurenciju drugoga ako se ne dovede na najviši stupanj djelatnosti. Nijedan komad zemljišta ne može se obrađivati s korišću ako stalno ne povećava svoju proizvodnu snagu. Nijedan radnik ne može se održati protiv svojih konkurenata ako sve svoje snage ne posveti radu."[81] Upravo u tu svrhu se proizvodi, proizvoditi kako bi kapitalizam proširio granice koje nam izgledaju kao razvoj čovjekovih potreba i želja, a ne *žudnja* kapitala.

„Upravo se po tome kapitalizam razlikuje od drugih, prethodnih oblika proizvodnje: u njima možeo govoriti o razdobljima 'sklada', kad se proces društvene proizvodnje i reprodukcije odvija kao tiho kruženje, i o zradobljima previranja, kad se kontradikcije između proizvodnih snaga i odnosa pojačavaju, dok je u kapitalizmu ta kontradikcija, taj nesklad snaga/odnosa, sadržan već u samom konceptu (u obliku suprotnosti između društvenog oblika proizvodnje i individualnog, privatnog, načina prisvajanja). Upravo je ta unutrašnja kontradikcija ono što tjera kapitalizam na permanentnu proširenu reprodukciju – na stalni razvoj vlastitih uvjeta proizvodnje, nasuprot prethodnim oblicima proizvodnje u kojima se, barem u njihovom 'normalnom' stanju, (re)produkcija odvija u kružnom gibanju"[82]

„Ako je tako onda je evolucionističko čitanje formule kapitala kao svoje vlastite granice neadekvatno: smisao nije u tome da u određenom trenutku razvoja okvir porizvodnih odnosa

[79] Ibid, str. 18.
[80] Deleuze, G., Guattari, F. (2015): Antiedip, Sandorf: Mizantrop, Zagreb, str. 245.
[81] Marx, K., Engels, F. (1985): Rani radovi, Naprijed, Zagreb, str. 126.
[82] Žižek, S. (2002): Sublimni objekt ideologije, Arkzin, Zagreb, str. 79-80.

počinje gušiti daljni razvoj proizvodnih snaga: stvar je u tome da je sama ta imanentna granica ta 'unutrašnja kontradikcija' , ono što pokreće kapitalizam prema permanentnom razvoju 'Normalno' stanje kapitalizma je permanentno revolucioniranje svojih vlastitih uvjeta postojanja: od samih početaka kapitalizam 'trune', žigosan je osakaćujućim kontradikcijama, neskladom, imanentnom težnjom k ravnoteži: upravo se zato stalno mijenja, neprestano razvija – neprestani razvoj je jedini način kako stalno može razrješavati, stalno se suočavati sa svojom vlastitom konstitutivnom neravnotežom. Daleko od toga da ograničava, ta granica je tako sam poticaj njegova razvoja. Tu leži za kapitalizam odlučujući paradoks, njegovo posljednje utočište: kapitalizam je sposoban preobražavati svoju granicu, svoju vlastitu nemoć, u izvor svoje moći – što više 'truli', što su njegove imanentne kontradikcije jače, to se više mora revolucionarizirati kako bi preživio.“[83]

Takav model predstavlja i pojavnost intelektualnog vlasništva gdje se proizvodima s visokom razinom onoga što je Marx nazivao *mrtvim radom* dodaje na vrijednosti:

„Općenito primjećujemo da zbog velikog broja intenzivnih produkcija saznanja, dobra kao na primjer softver, informatizirana kulturna dobra, ali i lijekovi itd., zahtijevaju kratko vrijeme rada, dakle, njihova cijena reprodukcije je jako niska i u nekim se slučajevima kreće k nuli. Dakle, ta bi dobra trebala biti prodavana za jako niske cijene, čak davana besplatno, što bi dovelo do dratičnog smanjenja monetarne vrijednosti proizvodnji, dakle , do drastičnog smanjenja profita vezanih s tom proizvodnjom. U toj situaciji za kapital postaje životno pitanje pitanje strategije pojačanja prava intelektualne svojine koja omogućava da se na umjetan način stvara oskudica resursa. Kapital je na taj način prisiljen razvijati sve više mehanizama koji prorjeđuju ponudu u prisilnom pokušaju zadržavanjap irmata razmjenske vrijednosti i spašavanja profita. Ta je logika jedan od osnovnih izraza proces u kojem renta postaje profit. Rezultat je situacija koja proturječi upravo principima kojima su oci osnivači političke ekonomije opravadavali vlasništvo kao oruđe borbe protiv oskudice. Sad stvaranje vlasništva dovodi do pojave oskudice.“[84]

Kapitalizam jest kako Marx naglašava kroz pojam buržoazije, osnova svakog revolucionarnog kretanja. Buržuj jest onaj koji stvara promjene i više no itko je iznjedrio promjene unutar društva od njega samog. Ono što jest problem takvog sustava jest što se svaka aktivnost odvija upravo zbog naravi kapitala, te se objašnjava pod elementima misticizma kao što

[83] Ibid, str. 80.
[84] Meštrović, M. (2013): Živi Marx, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str. 105-106.

nevidljiva ruka Adama Smitha tumači da će svakom članu društva postati bolje tako što će tržište proizvoditi razliku. Bezpredmetno je govoriti u kolikoj se mjeri poboljšao ekonomski standard društva, no ono gdje se pronalazi problem su elementi gubitka samosvijesti, proizvodnje odvojene od čovjeka kao subjekta proizvodnje, eksploatacija suvremenih proletera istoka do samih kulturoloških i psiholoških pojmova poput otuđenja i bijega od slobode.

„Moć korporacijskog kapitalizma prigušila je nastajanje takve svijesti i mašte; njegova sredstva masovne komunikacije su prilagodila racionalne i emocionalne sposobnosti svom tržištu i svojoj politici i usmjerila ih na obranu svog gospodovanja. Sužavanje jaza u konzumaciji omogućilo je mentalnu i instinktnu koordinaciju radnih klasa: većina organiziranih radnika dijeli stabilizirajuće, kontrarevolucionarne potrebe sa srednjim klasama, što se očituje u njihovu ponašanju kao potrošača materijalnih i kulturnih roba, u njihovu emocionalnom reagiranju prema nekonformističkoj inteligenciji.“[85]

Pretvarajući i ograničavajući svaki odnos u robni odnos, kapitalistički sustav proizvodnje jednodimezionalno prelazi u sferu ljudske egzistencije.

[85] Marcuse, H. (1972): Kraj utopije; Esej o oslobođenju, Stvarnost, Zagreb, str. 145.

ZAKLJUČAK

Žižek se u djelu *Godina opasnog sanjanja* pita: „Čemu služi naša slavljena sloboda izbora kad u biti možemo birati jedino između igranja prema pravilima i destruktivnog nasilja?“[86] Takvo što pronalazi se i kod Marxa gdje kaže: „Čovjekovo pravo na slobodu prestaje biti pravo čim dođe u sukob s političkim životom, dok je, prema teoriji, politički život samo garancija čovjekovih prava...“[87]

Kritika buržuja jest kako su oni svojim radom opravdali zarađeno. No, kao i katoličanstvo koje zaboravlja srednji vijek, štoviše određeni dijelovi crkve ga i negiraju što predstavlja konstantnu reviziju prošlosti koja je sveprisutna, kapitalisti zaboravljaju izlete na nove kontinente, trgovanje ljudima, ratove i tako dalje. Problem jest što za pravednu utrku svi trebaju biti na jednakim početnim pozicijama, što je povijest pokazala suprotnim. Tako da, uvijek ostaje pitanje što bi se dogodilo da su narodi novog svijeta prvi stigli na stari kontinent. Naravno, takvo što se negira zbog toga što takvi narodi nisu razvili imunološki sustav na europske bolesti, no zar takvo što u ekonomskom pogledu kroz ekonomske krize, postoji. Ovdje se može priskočiti i mudrošću, reći; takav je život, ukoliko se pribjegava verziji tuge, ili reći najbolji pobjeđuju ukoliko se pronalazi na takav način. Svaki oblik našeg vremena koje je nastalo s protekom vremena jest izraz mudrosti. Ovaj rad nastojao je napisati, prvenstveno, kritiku kapitalističkog načina proizvodnje koji osim ekonomskog sustava proizvodnje, ono što je važnije, proizvodi i društvene odnose. Svaka aktivnost, djelatnost vezana je uz ekonomiju te ono što je potrebno naglasiti jest; problem kapitalizam zasigurno jest ono što mu predstavlja osnovu: a to je eksploatacija rada, pretvaranje čovjeka u robu, pretvaranje rada u najamni rad, proletere suvremenog društva, granice kapitalizma, u kolikoj mjeri se novac pretvorio u sredstvo prisile, problem ideologije i represivne civilizacije. No, ono što je potrebno istaknuti jest, što kapitalizam kao subjekt koji se oslobodio čovjekove svijesti, uz razvijanje bogatstva i svega što će klasični ekonomisti navesti, nije uspio proizvesti društvene odnose koji pri prvim anomalijama neće se urušiti, odnosno kapitalizam ne proizvodi čovjeka, kapitalizam nije uspio proizvesti društvo. To je ono što jest temelj kapitalističkog sustava proizvodnje.

[86] Žižek, S. (2013) Godina opasnog sanjanja, Fraktura, Zagreb, str. 93.
[87] Marx, K., Engels, F. (1985): Rani radovi, Naprijed, Zagreb, str. 79.

Na kraju, završni dio knjige Što sam rekao kćeri o ekonomiji. Razlog zbog kojeg ovdje nije potrebno rezimirati vlastitošću jest u potvrdnosti kako postoje određena djela koja su sve potrebno izrekla:

„Istinu da smo mi, ljudi, postali sužnji strojeva koje smo izmislili da bi nam služili

Istinu da smo – umjesto da tržišta služe nama, ljudima – dogurali do toga da ne samo što smo njihovi sluge, nego smo i bezlični robovi raznih nehumanih tržšita.

Istinu da smo naša društva strukturilali tako da većina nas podsjeća na Fausta bez Mefista, dok manjina podsjeća na doktora Frankensteina koji je stvorio čudovišta koja mu ugrožavaju život.

Istinu da cijeli dan jurimo kako bismo stekli predmete koje niti stvarno želio, niti imamo potrebu da ih posjedujemo – iz jednostavnog razloga što ih Matrix marketinga i reklama uspijeva projektirati u naš um.

Istinu da se ponašamo kao bezumni virusi koji uništavaju organizam u kojemu žive – planet

Istinu da naša društva nisu samo nepravedna, nego su i užasno nefunckonalna unačinu trošenje naše mogućnosti da proizvodimo stvarno bogatstvo, što za posljedicu, između ostalog, i to da su i nepravedna

Istina da, na kraju, onoga tko se suoči s tom istinom i izgovori je, okrutno kazni društvo koje ne može izdržati suočavanje sa svojim odrazom u ogledalu razuma i kritičkog mišljenja“[88]

[88] Varoufakis, Y. (2015): Što sam rekao kćeri o ekonomiji, Sandorf: Jutarnji list, Zagreb, str. 153.

LITERATURA

Knjige:

1. Camus, A. (2013): Mit o Sizifu, Lektira, Kostrena
2. Deleuze, G., Guattari, F. (2015): Antiedip, Sandorf: Mizantrop
3. Fisher, M. (2011): Kapitalistički realizam: zar nema alternative?, Naklada Ljevak, Zagreb
4. Fromm, E. (1986): S onu stranu okova iluzije, Naprijed, Nolit, Zagreb
5. Horkheimer, M. (1989): Pomračenje uma, Veselin Masleša, Sarajevo
6. Kalin, B. (1999): Povijest filozofije, Školska knjiga, Zagreb
7. Marcuse, H. (1968): Čovjek jedne dimenzije, V. Masleša, Sarajevo
8. Marcuse, H. (1972): Kraj utopije; Esej o oslobođenju, Stvarnost, Zagreb
9. Marx, K. (2009): Nadnica, cijena, profit, Izvori, Zagreb
10. Marx, K, Engels, F. (1985): Rani radovi, Naprijed, Zagreb,
11. Marx, K. (1974): Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije, Naprijed, Zagreb
12. Marx, K. (1973): Manifest komunističke partije i drugi programski spisi, Svjetlost, Sarajevo
13. Meštrović, M. (2013): Živi Marx, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
14. Varoufakis, Y. (2015): Globalni Minotaur, Profil knjiga, Zagreb
15. Varoufakis, Y. (2015): Što sam rekao kćeri o ekonomiji, Sandorf: Jutarnji list, Zagreb
16. Žižek, S. (2013) Godina opasnog sanjanja, Fraktura, Zagreb
17. Žižek, S. (2002): Sublimni objekt ideologije, Arkzin, Zagreb

Izvori s interneta:

1. https://www.worldhunger.org/world-child-hunger-facts/
2. Mesarić, M. (2006). DUGOROČNA NEODRŽIVOST TRŽIŠNOG FUNDAMENTALIZMA I NEOLIBERALNOG KAPITALIZMA. Ekonomski pregled, 57 (9-10), 603-630. Preuzeto s https://hrcak.srce.hr/8478
3. Katunarić, V. (2010): Propada li kapitalizam ili se pretvara u nešto drugo? Razmišljanja uz knjigu Daga Strpića Karl Marx i politička ekonomija Moderne. Politička misao, 47 (4), 135-149. Preuzeto s https://hrcak.srce.hr/66494

SAŽETAK

Kapitalizam se kao nikada u 200 godišnjoj historiji nalazi pred problemima. Granice kapitalizma razmatraju modele kojima se kapitalizam održavao, opisuju društveno ekonomske pojavnosti, naglašavaju kako se ekonomija udaljila od etimološkog značenja riječi, razmatraju položaj čovjeka unutar postmodernističkih ekonomskih odnosa te upozorava na pojavnost kapitalističkog sustava kao subjekta koji je preuzeo ulogu čovjeka na pločama povijesti. Ono što je problem kojim se nastoji pronaći rješenje problema koje kapitalizam kao *tragični junak* prelijeva na čovjeka kao uzrok, jest da suvremeno društvo rješenje pronalazi unutar sustava koji je doveo do problema. Zbog toga izgledno jest kako se suvremeni čovjek približava kraju postmoderne, odnosno kako dolazi do historijske pojave razvijanja novog društva. No, zbog svega navedenog, trenutno je lakše zamisliti kraj svijeta, nego li kraj kapitalizma. Ukoliko se takvo što ne shvati, kapitalizam bi mogao posljednji put preživjeti, spasivši sebe, tako što će ukinuti svijet.

Ključne riječi: kapitalizam, ekonomska teorija, Karl Marx

SUMMARY

During its 200 years, capitalism has not found itself in problems as it is today. The limits of Capitalism consider the models that capitalism has maintained, it describes socio-economic phenomena, emphasize how the economy has lost the etymological meaning of the word, considers the position of man within postmodernist economic relations, and warns on the capitalist system that has become a subject that took over the role of man on the chessboard of the history. What is the problem of trying to find a solution to the problem that capitalism as a *tragic hero* transfers on man, as a cause, is that a modern society finds a solution within a system that has led to the problem. That is why it is likely that a modern civilization is approaching the end of postmodernism, and the development of a new society, arises. But, because of all, it is easier to imagine the end of the world than the end of capitalism. If this is not understood, capitalism could survive for the last time, saving itself by abolishing the world.

Key words: capitalism, economic theory, Karl Marx